

PERİFERİ DOKTRİNİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE- İSRAIL İSTİHBARAT İŞBİRLİĞİ¹

Yusuf Süha SONUÇ

Doktora Öğrencisi, YL: Dinler Tarihi ABD, İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi;

Lisans: Uluslararası İlişkiler, İİBF, Gazi Üniversitesi

Ph.D. Student, MA: *History of Religions, Faculty of Theology, Ankara University*; BA: *International Relations, Gazi University*

<https://orcid.org/0000-0002-3822-1402>

<yusufsuha@windowslive.com>

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 06.02.2019, Kabul Tarihi:10.03.2019

Öz: Türkiye ile İsrail arasında güvenlik ve istihbarat işbirliği konusu tartışıldığında akıllara iki ülke arasında 1990'lı yıllarda yaşanan yakınlaşma gelmektedir. Halbuki 1958 yılında başlayıp 1980'lerin başına kadar süren ve dünyada benzerine az rastlanan, "Periferi doktrini" ismi verilen istihbarat ilişkisi Türkçe kaynaklarda es geçilmektedir. Bu çalışmada, yaklaşık 20 sürmüş ve istihbarat işbirliğini ele alan "Periferi doktrin" oluşumundan ve doktrin in önemli kısmı olarak kabul edilen "Kuzey Kuşağı" veya "Trident"den bahsedilmiştir. "Trident" in en güçlü devletinin olması ve NATO üyeliği, Türkiye'nin kıymetli bir ortak olmasının nedenleri arasında gösterilmektedir. İsrail, Periferi (1958~1979) doktriniyle Türkiye ile Sovyet etkisi altındaki Suriye ve Ortadoğu üzerinde, İran ayağıyla Irak üzerinde, Etiyopya ile Mısır ve Doğu Afrika ülkeleri üzerinde operasyon ve dengeleme politikası yürütmüştür. Ayrıca Lübnan'daki Maruniler, Lübnan ve Suriye'deki Dürziler, Iraklı Kürtler, Güney Sudanlılar gibi bölgedeki dinsel ve etnik azınlık olan devlet altı aktörlerden istifade etmiştir. Periferi doktrin in konusal genişliğinden dolayı bu çalışmamızda sadece Doktrin'in Türkiye-İsrail ayağına örnek olaylarla değinilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde akademik çalışmalarda sadece birkaç paragrafta temas edilmiş ve İsrail'in giriştiği güvenlik ve istihbarat işbirliği olan Periferi doktrinini incelemektedir. Varılan sonuç ise diğer işbirliklerinden farklı bir şekilde, Periferi doktrin in ülkelerdeki siyasi gelişmelerden etkilenmemesidir. Tezimizin doğrulanması ise makale boyunca bahsedilen "örnek olaylar" ile iç siyasetteki/ dış politikadaki gelişmelerin eş zamanlı ele alınmasıyla sağlanmıştır. Çalışmada, Periferi doktrin in amacı ve ortaya çıkmasına neden olan bölgesel gelişmeler; ortaya çıkış sürecinde gerek uzmanlar (Reuven Şiloah- Eliyahu Sasson- Adnan Kural) gerekse siyasiler

¹ Bu makale *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018*'de (Bandırma, 27-29 Ekim 2018) sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özü yayınlanmış çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

(Zorlu- Golda Meir- Menderes- Ben Gurion) arasında gerekleŖen temaslar ile dönemlere ayırmak suretiyle Türkiye- İsrail arasındaki istihbarat iŖbirlięi 'örnek olaylar' (MAH mensuplarına verilen eğitim ve destek; MAH, Mossad ve Savak mensupları için özellikle Doktrin kapsamında Tel Aviv'de kurulan tesis; Eli Cohen'in Türk sınırının Suriye tarafındaki faaliyetleri; Kıbrıslı Türklere eğitim; MAH Reisi Ziya Selik'in temasları; İnönü- EŖkol grŖmesi; Türkiye'de ğrenci olayları ve solun radikalleŖmesi; Filistin kamplarına giden Türk devrimcilerle mücadelede giriŖtięi iŖbirlięi kapsamında MİT'in casusluk Ŗebekesi kurması ve Mossad ile iŖbirlięi; İlyas Aydın'ın durumu ve Nehr'l Barid kampına saldırı; ASALA meselesi) iŖıęında bölümlere ayrılmıŖtır. Belirtildiği zere, Türkiye'de bu konuda alıŖma yok denecek seviyede olmasından dolayı esas olarak İngilizce ve İbranice akademik kaynaklardan istifade edilmiŖtir. Kaynaklar açık ve önceden gizli olup sonradan kamuoyuyla paylaŖılan belgeler ve makaleler, biyografik eser ve akademik alıŖmalardan oluŖmuŖtur.

Anahtar Kelimeler: Periferi doktrini, Türkiye- İsrail istihbarat iliŖkileri, İstihbarat alıŖmaları, İsrail- İnan- Türkiye Güvenlik ve istihbarat iŖbirlięi, Trident,

TURKEY AND ISRAEL INTELLIGENCE COOPERATION IN THE CONTEXT OF PERIPHERY DOCTRINE

Abstract: Speaking about security and intelligence cooperation between Turkey and Israel flashes the rapprochement between two countries especially in the 1990s. However, it omits the Periphery doctrine which had carried into effect implementation in 1958 and lasted in the early 1980's, and had been rarely witnessed in intelligence world. In this study, two-decade Periphery doctrine's occurrence process, and its most important part "Northern Belt" or "Trident", and the most precious two-partner of "Trident" Turkey and Israel are discussed. The reasons of Turkey's power in Trident are its powerful army and NATO membership. Israel, that is founder state of Periphery doctrine, had aimed to produce balance policy and covert operations to Syria, which had been under USSR effect, through Turkey; to Iraq through Shah's Iran, to Egypt and some East African countries through Ethiopia. In addition, Israel had exploited from sub-country ethnical and religious actors in the region such as the Maronites in Lebanon, the Iraqi Kurds, the Druzes in Lebanon and Syria, the Southern Sudanese in Periphery doctrine. Due to the range of Periphery doctrine, it is focused on the doctrine's Turkey-Israel segment in this study.

The aim of this study is to contact on Periphery doctrine which have been mentioned few paragraphs in academic studies in Turkey. The conclusion is that the Periphery doctrine is not affected by political developments in the countries. Verification of our thesis is achieved via "case studies", which are mentioned through the study, and simultaneous consideration of domestic and foreign affairs of two countries. The study is divided in the light of the aim and regional developments: expert meetings between Reuven Shiloah, Eliyahu Sasson and Adnan Kural, and politicians meetings between Adnan Menderes, David Ben Gurion, Fatin Rustu Zorlu, Golda Meir; cooperation between MİT (National Intelligence Organization of Turkey or formerly

named as MAH) and Mossad in some context (training to MAH agents, MAH-Mossad-Savak facilitation in Tel Aviv, Eli Cohen's operation to Syria's border region to Turkey, training to Cypriot Turks, Director of MAH Ziya Selisik's intercourse, student upheavals and fighting of leftish- rightist in Turkey, creating web of spies in the context of the leftists flow to Palestinian camps in Lebanon and Syria and its flash to MIT-Mossad cooperation, İlyas Aydın case, attacks to Nahr al-Bared camp in Lebanon, ASALA case). As it noted, mainly due to limited number of studies in Turkey, it has been benefited from academic resources in English and Hebrew sources. The concept of resources is naturally open and pre-confidential, that shared the publics later, and biographical and academic studies.

Keywords: Periphery Doctrine, Turkey-Israel Intelligence Cooperation, Intelligence Studies, Israel-Turkey-Iran Security and Intelligence Cooperation, Trident,

Giriş

Toplumların politik tercihleri, uluslararası stratejileri ve girdikleri münasebetleri tarihi tecrübeleri ve dünya görüşleriyle doğrudan ilişkilidir. İsrail sadece Ortadoğu'da Araplarla dört büyük savaş gerçekleştirmiş, içinde ve dışında problemlere sahip bir devlet değildir. İsrail ve ilişkileri Yahudilik, Semitizm, Anti-Semitizm ve 19. yüzyılda ortaya çıkıp varlığını devam ettiren dünyadaki birkaç düşünceden biri olan Siyonizm gibi fenomenlerin meydana getirdiği bir siyasi unsur olarak daha geniş ve derin şekilde tahlil edilmek zorundadır. Aksi takdirde siyasi gündemin hızla değiştiği günümüzde, olayların tarihi bağlantısını ve uygulanan politikaları anlayabilmek mümkün değildir. İsrail ve doğasında yer alan düşünceler hakkında ülkemizde birçok çalışma yürütülmüştür. Bunların arasında İsrail'in güvenlik işbirliğine ilişkin bazı eserler de mevcuttur. Lakin bazılarında nadiren İsrail'in Periferi (Periphery) doktrininden bahsedilmiştir.

Yönetim şekilleri ne olursa olsun bütün devletler ve gruplar, güvenliklerine içeriden ve dışarıdan mevcut veya muhtemel tehditler hakkında önceden bilgi sahibi olmak ve alınacak tedbirlere dair ilgili makamları bilgilendirmek için istihbarata ihtiyaç duymaktadırlar. Bu aktörler ekonomik, siyasi ve askeri güçlerinin erişemediği noktalarda iş birliğine girebilecekleri gibi ortak çalışacakları konuda sorumluluk paylaşımı amacını da güdebilirler. Güvenliklerine hanel getirmeyecek şekilde kurulan işbirliğinin avantajların başında daha ucuz maliyet (bu maliyet ekonomik, insan gücü ve zaman tasarrufudur) imkanı gelmektedir. Aynı zamanda oluşabilecek bir problemde sorumluluğun tek bir tarafta kalmasına mâni olmaktadır.

Devletlerin istihbarat faaliyetlerine dair çalışmalar merak uyandırmakla beraber habis bir alandır. Genelde otantik arşiv belgelerine dayalı bir tarih yazımı olmakla beraber, komplo teorileri de literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkemizde Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu'nu bir şemsiye

olarak ele alırsak, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı (MİT) bu şemsiyenin ana omurgasını oluşturmaktadır. Batılı ülkelerin çoğunda olduğundan farklı olarak ülkemizde iç-dış istihbarat servisi gibi bir ayırım mevzuat açısından söz konusu değildir. Ancak dış istihbarat faaliyetlerinin büyük bir kısmının Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığınca yürütüldüğü bilinmektedir. Ülkemizde yıllar önce elde edilen veya yapılan operasyonlara dair istihbari bilgilerin kamuoyuyla paylaşılması kültürü zayıftır. Literatürde MİT'e dair birçok kitap yer almasına rağmen, bunların çoğunun komplo teorileri olduğu ve tekrara düştüğü söylenebilir. Böylesi bir konuda yerli kaynaklar olarak devlet organlarının kaleme aldığı metinlerin, akademik disiplinle hazırlanmış çalışmaların, konuyla ilgili bürokratlarla yapılmış söyleşilerin ve biyografilerin/otobiyografilerin kaynak alınması gerektiği izahtan varestedir. Bu kültürün teknik açıdan zayıflığının nedeni olarak Atatürk Araştırma Merkezi Üyesi Tarih Doktoru Erdal İler² arşiv çalışmalarının devam etmesini ve istihbarata dayanan bazı bilgilerin bir kısmının gizliliğini halen korumasını göstermektedir. Resmi bir belge hüviyetinde olan Erdal İler'in 2002 yılında neşredilen söz konusu kitabında Milli İstihbarat Teşkilatından önceki kurum olan Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'nin (MAH) bazı operasyonlarına değinilmektedir. Kamuoyuyla resmi ağızdan paylaşılan bu operasyonların iki dünya savaşı arasında ve Soğuk Savaş dönemlerinde gerçekleşen istihbarata karşı koyma faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin proaktif dış politikası ve bölgesinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak MİT Müsteşarlığı "istihbari faaliyetlerin sahip olduğu stratejik önemin daha iyi anlaşılabilmesi" amacıyla 2007 yılında bir müze çalışması başlattığını duyurdu. İstihbarat üretiminde kullanılan ve kontrespiyonaj faaliyetlerinde elde edilen cihazların gösterildiği bu sergi, kurulduğu ilk yıllarda MİT Müsteşarlığı bünyesinde mensuplarına gösterilirken 2017 yılında Ankara'da İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında halkın gösterimine sunulmuştur.

Yerli kaynak olarak kullanılabilir diğer tür eserler biyografiler ve döneme dair anlatıların yer aldığı kitaplardır. Konumuz itibarıyla eski MİT mensubu Mehmet Eymür ön plana çıkmaktadır. Mehmet Eymür kamuoyunca "(birinci) MİT Raporu" olarak bilinen hadise neticesinde Mayıs 1988'de MİT'teki servis hayatı sonlandırılan daha sonra PKK'nın saldırılarını yoğunlaştırmasıyla Tansu Çiller döneminde tekrar göreve başlatılarak MİT Kontra Terör Daire Başkanlığına getirilen bir Türk istihbaratçısıydı. MİT'ten ilk ayrılışından sonra 1991 yılında yayınladığı *Analiz* kitabında MİT'te görevliken gerçekleştirdiği bazı operasyonlardan bahsetmiş olup çalışmamızda Eymür anlatıları başkaca kaynaklarla zenginleştirilmiş ve çeşitlendirilmiştir.

² Dr. Erdal İler, Şenkal Atasagun'un müsteşarlığı döneminde 2002 yılında basılan *MİT Tarihçesi* adlı kitabın yazarıdır.

Bu çalışmamızın konusuna dair ülkemizdeki yukarıda bahsedilen mevcut kültür açısından MİT'in resmi metinlerine atıf yapmak mümkün olmamıştır. Ancak yerli kaynaklar bakımından akademik disiplinle kaleme alınmış çalışmalardan ve Mehmet Eymür'ün otobiyografisinden istifade edildiği söylenebilir. Esas istifade edilen kaynaklar ise İsrail'de yazılmış İngilizce ve İbranice eserler olmuştur. Periferi politikasının İsraili bürokratlar tarafından üretildiği kabulü göz önüne alınırsa, konu hakkında mevcut kitapların neredeyse tamamının İsraili eski istihbaratçı veya araştırmacılarca kaleme alınmış olması şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan husus ise kitabından istifade ettiğimiz ve eski Mossad mensubu olan Yossi Alpher'in görüştüğü yetkili kişilerin de Periferi'den habersiz oluşudur.³

Makale konusu itibariyle 1958-1979 yılları arasında, Ortadoğu ve Ortadoğu'nun siyasetini etkileyebilecek Doğu Afrika'nın bir kısmında faal olan bir istihbarat ilişki ağını ele almaktadır. Çalışma bir diplomasi tarihi sunmamaktadır. Ancak her ne kadar bir tarih ve bölge sınırı olduğu gözükmele beraber hadiselerin neden-sonuç ilişkisinin sağlıklı anlaşılabilmesi için analiz içeren tarihi girizgahlara girilmesi zaruri olmuştur. Bu girizgah okuyucu tarafından uzun tutulduğu yorumunu alabilir, ancak Türkiye'nin neden İsrail ve İran ile istihbari ilişkiye girdiğinin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

Makale sırasıyla, Periferi doktrini öncesi bölgede yaşanan gelişmeleri; doktrinin oluşmasına neden olan hususları, Periferi'nin oluşmasından 1960'ların sonuna kadar SSCB etkisi ile Mısır ve Suriye tehdidinin yoğun şekilde hissedildiği 1960'lı yılları, Periferi doktrini çerçevesinde 1960'lardaki tehditlere ilave olarak 1970'lerde görünürlüğü iyice artan ve Filistin kamplarında eğitim alan radikal solun eylemleriyle mücadele ve Kıbrıs Harekatını sırasındaki gelişmeleri, son kısımda ise Periferi doktrinin sonuna doğru gelişmeleri 1975-1980 yılları itibariyle irdelemektedir.

“Periferi” tıp, biyoloji, fizik, meteoroloji gibi bilimlerde genellikle “kenar” anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin kökenine bakıldığında “Peri” ve “Pherian” iki kelimeden oluşmaktadır. “Peri” çevre, “Pherian” kuvvet uygulama manasına gelmektedir. İki kelimenin birleşmesiyle kuvvet içeren bir manaya sahip olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, Periferi'nin esasın (core) tersi olan önemsiz anlamında olmadığı aşıkârdır. Zira kelimenin “sphere of activity” (eylem katmanı) anlamı bu tezi güçlendirmektedir. Konu itibariyle Periferi'ye “kıymetli dışsal faktörler vasıtasıyla eyleme girilen çevreleme katmanı” denilebilir. Periferi kelimesinin yanında tamlanan olarak çeşitli diplomatik

³ Detaylı bilgi için bkz. Yossi Alpher, *Periphery: Israel's Search For Middle East Allies*, Rowman & Littlefield, Maryland, 2015, s. 18 ve s.12. Yossi Alpher'in söz konusu kitabının İbranice metni için Yossi Alpher, *מדינה בודדה החיפוש החשאי של ישראל אחרי בעלות ברית באזור*, Mea Books, Tel Aviv, 2015.

kelimeler kullanılmaktadır. Bunlar Periferi Doktrini, Periferi Politikası ve Periferi Pakti'dir. İbranice akademik kaynaklarda genellikle "Periferi Doktrini" anlamına gelen "torat haperiferiya (תורת הפריפריה)" ifadesi kullanılmaktadır. Fikri ortaya atan Reuven Şiloah da doktrin ifadesini kullanmıştır.⁴ Ofra Bengio, İsrail tarafının anlaşma veya pakt manasına gelen "heskem (הסכם)" kelimesinden ziyade ittifak anlamındaki "brit (ברית)" ifadesini kullandığını kaydetmektedir. Bir pratisyen olan Moşe Sasson⁵ ise "doktrin"ın yanında "Periferi Politikası"nı kullanmayı tercih etmiştir.⁶ Doktrin bir "anlayış" çerçevesinde ilerleyen politika anlamında yorumlanabilir. Her ABD başkanının ve İsrail başbakanının⁷ bir doktrin olduğu göz önüne alınırsa, yöneticinin görev süresi içinde uygulayacağı politika, belirlediği bu doktrin çerçevesinde ilerlemektedir. Doktrinde ülkelerle işbirliği eylemi de yer alabilir. Eisenhower ve Truman Doktrinleri buna örnektir. Periferi'ye bir pakt, ittifak veya anlaşma denilmesinden ziyade taraf ülkelerin bir anlayış çerçevesinde bir araya gelmeleri ve işbirliğine girişmeleri muvacehesinde doktrin ifadesi daha uygundur.

1. Periferi Doktrini Hazırlayan Gelişmeler: SSCB'nin Yayılımacı Emelleri, Mısır ve Suriye'nin SSCB'ye Yaklaşması ve NATO

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında güç mücadelesi başlamıştır. ABD, İkinci Dünya Savaşına kadar Monroe Doktrinini takip etmiş ve Avrupa'da meydana gelen güç boşluğunun dolması gerektiği düşüncesinden hareketle Monroe Doktrinini terk etmiştir. 1917 Bolşevik İhtilalinden 2. Dünya Savaşına kadar çekingen bir tavır sergileyen ve dünya meselelerinden uzak duran SSCB, 1945 yılından sonra aktif, yayılımacı ve emperyalist politika benimsemiş ve teknolojisini bu yeni dönemine göre tanzim etmiştir. SSCB'nin dikkatleri çekmesine neden olan durum ise SSCB'nin ilk defa uluslararası sistemde doktrin ve ideoloji faktörünü sokmasıdır. SSCB sistemi dünya proleter ihtilali gibi, komünizmi bütün dünyada hâkim kılmak isteyen bir harekete sahiptir.⁸

SSCB'ye coğrafi yakınlığından dolayı Türkiye komünizm tehdidini en fazla hisseden ülkelerden biriydi. Bunun ilk işaretleri 2. Dünya Savaşında Almanya'nın teslim olmasından sonra gerçekleştirilen Postdam Konferansında

⁴ Haggai Eshed, *Reuven Shiloah: The Man Behind the Mossad. Secret Diplomacy in the Creation of Israel*, Frank Cass Publishing, London, 1997, s. x.

⁵ 1960'ların başında İsrail'in Ankara diplomatik temsilciliğinin maslahatgüzarlığını yürüten kişidir. Moşe Sasson'a dair detaylı bilgi konusu itibarıyla ilerleyen kısımda yer almaktadır.

⁶ Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2004, s. 44

⁷ Ron Ben Yishai, "Too many doctrines", *Ynetnews* 10.09.2008 <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3607148,00.html>

⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s. 423,

(17 Temmuz 1945- 2 Ağustos 1945) ortaya çıkmıştı. SSCB, Türkiye'nin askeri zayıflığından dolayı Türk boğazlarında serbest geçiş için gereken garantiyi sağlayamadığı iddiasıyla Boğazların Türk ve Rusların ortak kontrolünde olmasını istiyordu. Başka bir ifadeyle SSCB, Boğazlarda üs talep ediyordu. Konu hakkında ABD ve İngiltere net bir tavır almamış, konuyu daha sonraya bırakmışlardır. SSCB'nin düşüncesi Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nın Mart 1945'te feshedilmesiyle başlayan soğukluğun artmasına neden olmuştu. SSCB'nin Türk Boğazlarının idaresine dair teklifini gönderdiği 1946 yılı, Türkiye'nin SSCB baskısını üzerinde en yüksek ettiği dönemlerden biri olacaktır.⁹

SSCB'nin yayılcı düşüncelerine maruz kalan bir diğer devlet İran idi. İkinci Dünya Savaşı devam ederken Almanya'nın Haziran 1941'de SSCB'ye saldırması üzerine İngiltere ve ABD'nin SSCB'ye askeri yardım yapma zarureti doğmuştu. SSCB'nin batısında yer alan coğrafyanın Alman işgalinde olmasından dolayı tek alternatif Basra Körfezi ve Kuzey İran idi. İngiltere ile SSCB arasında yapılan anlaşmaya göre İngiltere SSCB'ye İran üzerinden askeri yardım sağlayacak, Savaşın bitmesinden 6 ay sonra taraflar askerlerini İran'dan çekeceklerdi. Savaşın resmen Eylül 1945'te bitmesi göz önüne alındığında çekilmenin en geç Mart 1946'da tamamlanması gerekiyordu. ABD ve İngiltere askerlerini İran'dan çekerken SSCB çekilmeyi reddediyordu. Bu arada Kasım 1945'te SSCB'nin desteğiyle İran Azerbaycan'ında Cafer Pişaveri adında bir komünist ayaklanma başlamış ve Aralık 1945'te Tebriz'de Muhtar Azerbaycan Cumhuriyetini ilan etmişti. İran hükümeti Tebriz'e asker gönderip isyanı bastırmak istediğinde, SSCB bunu engellemişti. Aynı aylarda Mehabad'da da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kuruldu. Kürt Cumhuriyeti ile SSCB destekli Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ittifak kurdular. İran, gerek ayrılıkçı hareketleri bertaraf etmek gerekse SSCB askerlerini ülkesinden göndermek için SSCB ile masaya oturmak zorunda kaldı. Ancak varılan anlaşma İran'ın aleyhineydi: Kuzey İran'dan çıkacak petrolerden %51'lik hisse SSCB'ye verilecekti. Anlaşmanın İran meclisinde oylanma şartından dolayı bu madde kamuoyu tarafından duyulmuş ve gösteriler başlamıştı. SSCB ise anlaşmanın bir an evvel devreye girmesi için İran hükümetine baskı yapıyordu. ABD'nin devreye girmesi geç de olsa etkili olmuş Eylül 1947'de ABD Hükümetinin İran'ın toprak bütünlüğü lehine yaptığı açıklamayla SSCB baskısı geçici olarak İran'ın üzerinden kalktı.¹⁰

SSCB'nin Türkiye, İran ve Avrupa'daki emellerine karşı ABD'nin adımları 1947 yılında başladığı görülmektedir. ABD, 12 Mart 1947 tarihinde Türkiye özelinde Truman Doktrinini ve Avrupa genelinde ise Haziran 1947'de Marshall

⁹ Armaoğlu, s. 405.

¹⁰ Armaoğlu, s. 425-426.

Planını duyuracaktı. Daha sonraki yıllarda Türkiye Kore'de mtfeiklerin safında yer alacak ve Batı Bloğunda olduğunu gösterecekti. ABD'nin bu girişimleri Türkiye'yi rahatlatmış olmakla birlikte coğrafi açıdan SSCB, ABD'den daha yakındı. Türkiye'nin güneyinde o tarihlerde (1945-1949) henüz bir SSCB nüfuzu oluşmamıştı.¹¹ Bunda 1945-1949 arasında nispeten sakin geçen bir Suriye siyasi hayatının etkisi büyüktür. Zira sonraki dönemde (1949-1953 yılları arasında) Suriye'de üç askeri darbe yaşanacak, 21 kabine değişikliği meydana gelecek ve iki kez askeri dikta rejimi tesis edilecekti. Gerek Suriye'de meydana gelecek bu siyasi istikrarsızlık gerekse Suriye'nin Cemal Abdulnasır'ın Mısırını ile kuracağı Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958-61) SSCB'nin Suriye'ye girmesine olanak sağlayacaktı.

Ortadoğu'nun Akdeniz'e bakan kısmında ise Arap-Yahudi atışması yaşanıyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra İngiliz Mandasına verilen Filistin'de İngiltere, Araplar ile Yahudileri uzlaştırmak için gerek kendisi, gerekse uluslararası toplum yardımıyla çaba harcamış ancak bir neticeye varamamıştı. Son olarak, İngiltere 2 Nisan 1947'de meseleyi Birleşmiş Milletlere götürdü. Müzakereler neticesinde 27 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu Filistin Araplarla Yahudiler arasında taksimine kadar verdi. Karar zerine İngiltere 15 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'deki manda idaresine son verme niyetini duyurdu. 14 Mayıs 1948 tarihinde ise Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi (*Va'ad Leumi*) İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti. İlanın ertesi günü Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları İsrail'e saldırdı. Birinci Arap- İsrail Savaşı olarak kabul edilen bu savaş yaklaşık bir yıl sürdü ve İsrail'in açık galibiyetiyle sonuçlandı. İsrail, savaş neticesinde BM'nin taksim kararında kendisine verilen topraklardan çok daha büyüğünü elde etmişti. Filistin topraklarının neredeyse dörtte n ele geçirmişti.¹² Arap ordularını mağlup etmişti, ancak bu sefer hakimiyetindeki toprağını muhafaza etme problemi baş gösterecekti. İsrail'in sadece milli gururlarının incinmesinden dolayı Araplardan gelecek saldırıları değil, aynı zamanda SSCB'nin Ortadoğu'da kendine meşruiyet kazandırmak için takınacağı saldırgan tavrı da gğslemesi gerekecekti.

Periferi doktrininin devletsel bazda üç temel ülkesinin maruz kaldığı dış tehditler bu şekildeydi. Tehdidin ana unsuru ve doğrudan aktörü SSCB ve onun revizyonist emelleriydi. Marshall Planı, Truman Doktrini ve Eisenhower Doktrini, Sovyetlerin Ortadoğu ve Avrupa'da girişmiş olduğu yayılma faaliyetlerine karşı ABD'nin savunma refleksiydı. Ancak SSCB'nin emellerinin devam edeceği 1947 Kominform'un kuruluşu, 1948 Berlin Buhranı, Komünist partilerin Avrupa'da hkmetlere hakim olmaya başlamasıyla anlaşılmıştı.

¹¹ Armaoğlu, s. 506.

¹² Armaoğlu, s. 483.

ABD, SSCB'yi çevrelemeye karar verdi ve 4 Nisan 1949 tarihinde NATO'yu kurdu. NATO'nun kuruluşuyla SSCB- Batı gerginliği (Haziran 1950) Kore Savaşıyla Uzak Doğu'ya taşındı. Türkiye 21 Eylül 1951 tarihinde NATO'ya davet edildi; Şubat 1952'de resmen NATO üyesi oldu. Bu sayede Türkiye SSCB tehdidine karşı sadece ABD'nin değil, diğer 13 üye ülkenin de taahhüdünü elde ederek güvenliğini artırmıştı. Türkiye'nin NATO'ya üyeliği SSCB'nin emellerinden söylemsel bazda kısmen vazgeçmesini sağlamıştı.¹³ Ancak bu gelişme Türkiye'nin SSCB'ye karşı duyduğu bu güvensizliği ortadan kaldırmamış, özellikle Orta Doğu'daki gelişmeler dolayısıyla bu güvensizlik giderek artmıştır. Bu veçheyle, NATO ile Batı ve Kuzey güvenliğini sağlayan Türkiye, güneyinde meydana gelen gelişmeler çerçevesinde bu bölgede de NATO vari oluşumlar için girişimler deneyecekti.¹⁴

2. SSCB'nin Ortadoğu'da Nüfuz Elde Etmesine Karşı Türkiye'nin Diplomatik Çabaları

1950'li yıllarda Türkiye'de yönetimde bağımsız seçimlerle iktidara gelen Adnan Menderes vardı. SSCB'nin çatışmayı Uzakdoğu'ya kaydırması, Türkiye'nin 1951'de NATO'ya kabul edilmesi, 1953 yılında Stalin'in ölümü ve SSCB'de iktidar mücadelesinin yaşanması Türkiye ve Ortadoğu üzerinde SSCB baskısının kısmen hafiflemesini sağlamıştı. Menderes'ten bağımsız şekilde Türkiye'nin NATO'ya girişi, NATO'ya girişine dair uluslararası anlaşmanın TBMM'de kabulüyle Şubat 1952'de giderilmişti. NATO'ya giriş için müzakereler devam ettiği günlerde Mısır, İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesine yönelik politika yürütüyordu. Buna karşın İngiltere Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanması bağlamında "Ortadoğu Savunma Örgütü" planını devreye soktu. İngiltere, Türkiye'nin bu Komutanlıkta olacağı taahhüdünü vermesi halinde NATO'ya dahil olabileceğini söylemişti. Türkiye ise, NATO'ya giriş için ABD'nin desteğinin farkındaydı. Ancak Menderes, NATO'nun en güçlü ülkelerinin yer alacağı bu Komutanlıkta bulunmasının Türkiye'nin önemini artıracaklarını hem de Ortadoğu'da NATO benzeri bir oluşum meydana gelerek olası SSCB nüfuzunu önleyebileceğini düşünüyordu. Ancak Başbakan Menderes yine de Örgüte sıcak bakmıyordu.¹⁵ İngiltere'nin Komutanlık teklifi Mısır'da halkı sokağa dökmüş ve nihayetinde 23 Temmuz 1952 tarihinde Yarbay Cemal Abdunasır'ın başını çektiği Hür Subaylar Komitesi'nin yaptığı darbeyle Mısır'da Kral Faruk devrilmişti. İngiltere, Mısır'da halkın tepkisini ve Nasır'ın askeri darbeyle iktidara gelmesini hesaplayarak Mısır'dan 20 ay içinde tüm askerlerini çekme taahhüdünde bulunduğu bir anlaşmayı akdetti. Batı'nın tavrını gören Nasır hemen SSCB'ye yanaşmayacaktı. Ülkesinin silah ihtiyacını

¹³ Armaoğlu, s. 517-518.

¹⁴ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara, 1990, s. 49-50.

¹⁵ Bağcı, s. 51.

gidermek için ABD ve İngiltere ile müzakere gerçekleştirdi ancak Batılılar Nasır'a silah satmaya yanaşmıyordu. Nihayetinde Eylül 1955'de Nasır Çekoslovakya zerinden SSCB'den silah almaya karar verdi.¹⁶ SSCB ise Ortadoğu'ya silah satışıyla girdiği bu andan itibaren oldukça kurnaz davranacak, 1973 Yom Kippur Savaşına kadar silah konusunda Mısır, Suriye ve kısmen Irak'ı kendisine bağımlı kılacaktı.¹⁷ Mısır'ın SSCB'ye yanaşmasının bir diğer nedeni Bağdat Paktı idi.¹⁸

Bağdat Paktı ilk kez ABD tarafından ortaya atılan bir fikirdi.¹⁹ ABD Dışışleri Bakanı John Dulles, Mayıs 1953'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretinde "Kuzey Kuşak İttifak" fikrini dile getirmişti. Başbakan Menderes bu fikre sıcak bakmıştı. Çünkü Ortadoğu'da böyle bir ittifak kurulması halinde Türkiye'ye ve Ortadoğu'ya daha fazla ABD yardımı gelebilecek ve SSCB'nin nfuzlanma faaliyetleri engellenebilecekti. ABD'nin Türkiye'den böyle bir Őey istemesinin nedenleri arasında Türkiye'nin NATO yesi olması, bölgede diğer ülkelerin Türkiye'nin sahip olduğu askeri gten yoksun olmaları yer alıyordu. Ancak bölgedeki Arap milliyetçiliği ve Mısır'ın İngiltere ile münasebetlerinden dolayı ortaya çıkan Batı karşıtlığı Türk hkmetini bölge ülkeleriyle aynı ittifakta müşterek işbirliği yapma konusunda Őüpheye itiyordu. Menderes, Ortadoğu'da SSCB nüfuzunu engelleyebilecek tek ülkenin Türkiye olduğuna inanıyordu. Bu bağlamda Menderes 1955 yılı başlarında kalabalık bir heyetle Ortadoğu'da bir savunma paktını (Bağdat Paktı) kurmak için Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan resmi bir ziyaret dizisi gerçekleştirdi.²⁰

Irak temasında, Irak Başbakanı Nuri Said paktın gerekliliğinden dolayı Menderes'i destekleyeceğini söyledi. Menderes, Irak'ta yaptığı açıklamada Paktın ancak NATO ile bağlantısı olmasıyla sağlanabileceğini söylemişti. Irak'tan sonra Menderes Şam'a geçmişti. Suriye Başbakanı Faris Huri tarafından sıcak karşılansa da, meclisteki solcu milletvekilleri Menderes'in ziyaretine karşı çıkmış, Menderes'e karşı sokaklarda protesto gösterileri (toplam 45 gösteri) yapılmıştı.²¹ Suriye'den Lübnan'a geçen Menderes'e Lübnan hükümeti Arap Birliği'nin iznini almadan bir pakta giremeyeceğini beyan etmişti. Menderes'in Ortadoğu turundan hemen sonra Nasır Arap Birliği yelerini Başbakan düzeyinde toplantıya çağırdı. Ocak 1955'te gerçekleşen toplantıya Nuri Said hastalığından dolayı katılmadı. Nasır sert bir konuşma yaparak Türk-İrak paktının bir sonuca varmayacağını söyleyerek Arap Birliği yelerinin Birlik dişinde bir pakta dahil olmaları halinde Birlikten atılmaları için

¹⁶ Armaoğlu, s. 497.

¹⁷ Armaoğlu, s. 725-726.

¹⁸ Bağcı, s. 64.

¹⁹ Bağcı, s. 66.

²⁰ Bağcı, s. 65-67.

²¹ Bağcı, s. 64.

bir tasarıyı oylamaya sundu. Suriye, Ürdün ve Lübnan bu öneriyi reddettiler. Bu karşı duruş Nasır için bir başarısız olduğu için belli bir süre sakinliği gömüldü. 8 Şubat 1955 tarihinde Suudi Arabistan Kralı Emir Faysal'ın Mısır'ın yanında durmasına rağmen Türkiye Irak ile 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Pakti'nı kurdu. 28 Şubat'ta Pakistan'a giden Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Pakistan'ın bu pakta dahil olmasını sağladı. Aynı gün Hindistan Başbakanı Nehru Kahire'ye uçarak Mısır'ın tutumundan yana olduğunu gösterecekti.²²

Arap devleti bünyesinde barındırarak SSCB'ye karşı tam bir duruş sergilemesi hedeflenen Bağdat Pakti zayıf kalmıştı. Arapların önemli devletleri Mısır ve Suudi Arabistan, Türkiye'yi kendilerine rakip olarak gördüklerinden dolayı Bağdat Pakti'ne dahil olmamışlardı. Mısır'da Nasır 1954 yılında İngiliz askerlerini Süveyş'ten çıkarmakla büyük bir prestij kazanmıştı. Arap milliyetçiliği ve "olumlu tarafsızlık" onun politikasıydı. SSCB, Bağdat Pakti'nin Ortadoğu devletleri nezdinde yarattığı ayrılığı iyi kullanmış ve Mısır'a 1955 yılında başlayan silah satışı anlaşmasına varmışlardı. İngiltere ve Fransa'nın İsrail ile beraber 29 Ekim 1956 tarihinde Mısır'a saldırmasıyla başlayan Süveyş Buhranı bölgedeki Arap milliyetçiliğini körüklemişti. Batıya güvenini tamamen yitiren Mısır SSCB'ye daha çok yaklaşmıştı. Nisan 1957'de silah alımı için SSCB'nin Mısır'a yüksek bir tutarda kredi açacağını duyurmasıyla Mısır-SSCB ilişkisi daha derinleşmişti.²³

Özellikle "Süveyş Buhranı"yla beraber bölgede Arap milliyetçiliğinin arttığı ve SSCB'nin bölgede nüfuz elde ettiği görülmektedir. Mısır özelinde, Türkiye'nin Mısır ile sınırı olmamasından dolayı bu durumdan doğrudan etkilenmediği söylenebilir. Türkiye'yi doğrudan etkileyen gelişme ise Suriye'de yaşananlardır. Nitekim 1957 yılının ilk aylarında Suriye gittikçe sola kaymaktadır. Bunun en büyük göstergesi komünist sempatizanı Suriye Savunma Bakanı Halit El-Azm'ın Moskova ziyaretidir. Halit El-Azm Temmuz 1956'da gerçekleştirdiği ziyarette Moskova'da birtakım anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmaların 6 Ağustos 1957 tarihinde kamuoyuna duyurulmasıyla Suriye Buhranı patlak verecektir. Anlaşmaya göre Sovyetler Suriye'ye 500 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapacak, Lazkiye'de askeri liman kuracak, Suriye'de karayolları ve demiryolları inşa edecek, Suriye'de 6 tane sivil/askeri havalimanı inşa edecek, Suriye'ye Sovyet silahları gönderecekti. Anlaşmanın açıklanmasından sonra 17 Ağustos 1957 tarihinde Genelkurmay Başkanlığında görev değişikliği olmuş, Genelkurmay Başkanlığına gençliğinde Fransız Komünist Partisine üye olmuş olan Albay Afif El-Bızri getirilmişti.²⁴

²² Bağcı, s. 65.

²³ Armaoğlu, s. 499.

²⁴ Armaoğlu, s. 506-507.

Suriye'deki bu gelişmeler Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan'da büyük heyecan uyandırmıştı. İsrail Başbakanı David Ben Gurion, ABD Başkanı Eisenhower'e "Suriye'nin Ortadoğu'da Sovyetlerin ve komünizmin ss haline geldiğini ve dünyanın karşısına çıkan en tehlikeli hadiselerden biri olduğunu" söylüyordu. Suriye-SSCB arasındaki bu anlaşmayla SSCB, askeri uzmanlarını görevlendirmek suretiyle ilk defa doğrudan Ortadoğu'ya giriyordu. Türkiye'nin NATO mtfeikleri askeri uçakları Adana'ya göndermesine ve Türkiye'nin Suriye sınırında manevralar gerçekleştirmesi Suriye'yi yumuşatmamış bilakis sinirlendirmişti. Eylül ortalarında Sovyet ekonomik ve askeri uzmanlar Suriye'ye geldi. Bazı Sovyet savaş gemileri de Lazkiye limanına demir attı. 1 şubat 1958 tarihinde ise Ortadoğu'daki iki SSCB uydusu yönetim Mısır ve Suriye birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıkladılar.²⁵ Türkiye'nin güvenlik endişelerinin daha da artmasına neden olan hadise Irak'ta 14 Temmuz 1958 tarihinde gerçekleşen darbe idi. Türkiye'ye muzahir bir devlet başkanı olan Nuri Said paşa kanlı bir darbeyle indirilecek ve General Kasım yönetimi ele geçirecekti ve SSCB tarafından desteklenecekti. Bu gelişme aynı zamanda Bağdat Paktı'nın çökmesine neden olacaktı. Her ne kadar Bağdat Paktı Ağustos 1959'da CENTO'ya dönüştürülse de artık Pakt'ın bir etkisi grlmeyecekti.²⁶

1945 yılından 1958 yılına kadar Türkiye ve Ortadoğu'daki gelişmelerin en önemli sonuçlarından biri hiç şüphesiz SSCB'nin Ortadoğu'da aktif bir unsur olmasıdır. 1950'lerin başına kadar SSCB tehdidini sadece kuzeyden hisseden Türkiye için 1950'lerin ortasından sonra güneyde başlayan SSCB etkisi, 1957'de Suriye'de ve 1958'de Irak'ta beliren SSCB varlığıyla güneyinde de bir güvenlik endişesine dnşmştı. Başka bir ifadeyle Türkiye kuzeyden ve güneyden SSCB kısı kacındaydı. NATO üyesiydi ancak Kruşçev'in dediği gibi "Türkiye coğrafi açıdan SSCB'ye daha yakındı ve birkaç saatlik işi vardı."²⁷ Menderes, SSCB etkisini Bağdat Paktıyla kırmak istemişti ancak Arap milliyetçiliğinden dolayı Arap ülkelerin olumsuz tavrı, Türkiye'nin Arapların hamiliğini üstlenmeye çalıştığı anlayışı ve Irak'ta meydana gelen kanlı darbe Bağdat Paktı'nın l doğmasına neden olmuştu.²⁸ Bölgede İsrail ve İnan da benzer durumdaydı. İsrail, 1948 ve 1956 yıllarındaki savaşlarda askeri gücünü göstermişti ancak insan kaynağı oldukça kısıtlıydı ve batısında Nasır ykselişteydi. Mısır ve Suriye, SSCB'nin modern teknolojiyle silahlanıyordu. İnan ise kuzeyinde SSCB etkisini hissediyordu. şah gerek SSCB etkisiyle

²⁵ Armaoğlu, s. 507-508.

²⁶ Ayrıca bkz. Bağcı, s. 96.

²⁷ Ayrıca Kıbrıs meselesinden dolayı NATO'nun iki ortağı Türkiye ve Yunanistan zaman zaman karşı karşıya geliyor ve bu durum NATO'nun Doğu Akdeniz'deki kanadını etkiliyordu. (Armaoğlu, s. 508)

²⁸ Bağcı, s. 97-98.

gerekse iç dalgalanmalarla uğraşmak zorundaydı. Başarıya ulaşmamakla birlikte belli bir diplomatik etkiye sahip Bağdat Paktının (Temmuz 1958) çöküşü İran'ın da endişelerini artırmıştı.

Her ne kadar Stalin'in ölümünden itibaren ilk kez Şubat 1956'de 20. Kongre'de belirtilen "barış içinde bir arada yaşama" (yumuşama/detant) söylemini SSCB Ortadoğu'da tatbik etmemekle beraber Kruşçev 15-27 Eylül 1959 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ABD ziyaretinde böyle bir niyete sahip olduğunu zahiren gösterecekti.²⁹ SSCB kıskacında yer alan Adnan Menderes yönetimindeki Türkiye, kutupların iki lider ülkesi arasındaki bu "detant"tan istifade edebilmek ve Türkiye üzerindeki baskıyı azaltabilmek maksadıyla -27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbeden önce- Moskova'ya ziyaret gerçekleştirmeyi planlamıştı.³⁰ Ancak SSCB özellikle Suriye ve Mısır'daki etkisini, silahlanma ve teknoloji transferini sürdürmekteydi.

Özetle, özellikle Türkiye'nin gösterdiği çabaları, SSCB'nin Ortadoğu'ya nüfuzunu engellemede diplomatik açıdan başarıya ulaşmamıştır. Bu durum İsrail ve İran'ı da endişelendirmiştir. Bunun üzerine diplomasinin yanına yeni bir araç ekleme ihtiyacı duymuşlardır. Onlara göre, yeni platform güvenlik ve istihbarat işbirliği idi.

3. Periferi Doktrinin Ortaya Çıkışı: Aralık 1957- Ağustos 1958

İsrail'in durumu da zorluydu. Güneybatıda Nasır liderliğinde Mısır, kuzeyde SSCB tarafından teknoloji sunulan Suriye yönetimi vardı. İsrail'e daha yakın duran Arap devleti Ürdün ise Nasırcılar tarafından Ürdün Kralına karşı uygulanan yıkıcı faaliyetlere maruz kalıyordu. İsrail'e saldırılarda coğrafi açıdan askeri kabiliyette zorlanmayan Irak'ta SSCB'nin desteğiyle dış müdahaleden kurtulan General Kasım yönetimdeydi. İçeride ise Filistinliler örgütleniyordu. Bu gelişmeler İsrail açısından Periferi doktrininin amacını oluşturuyordu.

İran 1947 yılında SSCB'nin ülkesinde giriştiği bölücü faaliyetler ve Güney Azerbaycan'daki petrolden %51'lik hisse alma emelini bertaraf edebilmişti. Ancak İngiltere ile İran arasında 1951-1954 yılları arasındaki petrol anlaşmazlığı döneminde Şah oğlu Muhammed Rıza Pehlevi lehine tahttan çekilmek zorunda kalmış, Sovyet etkisindeki Tudeh Partisine müzahir Dr. Musaddık ülke yönetimine gelmişti. Musaddık'ın gittikçe Tudeh Partisinin güdümüne girmesi İran ordusunu rahatsız etmiş; ordu Ağustos 1953'te Musaddık'ı devirerek ülkesinden ayrılan Şah'ın İran'a dönmesini sağlamıştı.

²⁹ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İSİS Yayınları, İstanbul, 1997, s. 267.

³⁰ Erel Tellal, "1945-1960 SSCB ile İlişkiler", Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 520.

Her ne kadar Şah ve Batılı müttefiklerinin lehine bir sonuca varılmıŐ olma­la birlikte, Sovyetlerin İ­an üzerine etki edebilme kabiliyeti İ­an'ı tedirgin etmiştir.³¹

Özellikle 1950'lerin sonunda yoĐunlaŐan gündem bağlamında özellikle diplomatik yola baŐvurup, bir sonuca ulaŐamayan Türkiye ile İsrail'in durup gelişmeleri izlemesi mümkün değildi. Başka bir platformda işbirliği tesis etme ihtiyacı neticesinde ortaya çıkan Periferi doktrininin, Mossad'ı Aralık 1949'da kuran ve ilk başkanlığını yürüten Reuven Şiloah tarafından ŐekillendirildiĐi belirtilmektedir.³² Periferi doktrininin kapsamı müteakip kısımlarda anlatılacak olmakla beraber, temel olarak askeri olmayan bir evrelemeyi amaçlamaktadır. Şiloah'ın geçmiŐ tecrübesi kaynakların ifadesini doğrulamaktadır. Nitekim Kudüs doğumlu bir mizrahi³³ olan Şiloah 1930'larda Yahudi Ajansının Siyasi bölümünde çalıŐmıŐ biriydi. O yıllarda gerek Filistin'e Yahudi göçünü düzenlemek gerekse Araplara ve Manda yönetimine karşı silahlı eylemlerde kendilerine desteklemesi için bölgedeki Arap ve Sünni olmayan ve baskı altındaki etnik gruplarla teması kuran kişiler arasındaydı.³⁴

1948 yılındaki Birinci Arap-İsrail Savaşında "cephe gerisinde" gösterdiği baŐarılardan dolayı Ben Gurion tarafından ödüllendirilmiŐti. Savaşın sonunda 1949 yılında Rodos ve Lozan'da gerçekleşen ateşkes görüşmelerinde yer almıştı. 1949 yılında Ben Gurion tarafından Mossad'ın kurulması için gvlendirilmiŐti. Aynı yıl Golda Meir ile Ürdün Kralı Abdullah arasındaki görüşmeyi ayarlayan ve görüŐmeye katılan kişiydi. Mossad'ın başta ABD'deki ve Avrupa'daki haber alma örgütleriyle ilişki kurmasını sağlayan da Şiloah idi. Başka bir deyiŐle Şiloah, Yahudi Ajansından Hagana'ya kadar, Hagana'dan İsrail Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki askeri istihbarata kadar ülkenin güvenlik ve dış politikasını etki eden kurumlarında faaliyet göstermiŐ ve bazısını kendisi tesis etmişti.³⁵

SSCB'nin Ortadoğu'daki nfuzlanma çabaları devam ettiği yıllarda gelişmeleri Şiloah, İsrail'in Vaşington Bykeliliğindeki görevi (1953-57) sırasında takip etmiştir. nerdiği Periferi doktrininin faaliyete baŐlamasından yaklaşık bir yıl sonra (10 Mayıs 1959) lmŐt. nerisini kime sunacağı konusunda bir tereddüt yaşadığı bilinmekteydi. David Ben Gurion ile Moşe Őaret arasındaki siyasi rekabetin farkındaydı ancak ibre 1955'in ikinci yarısından sonra Gurion'un lehine dönünce önerisini Dışişleri Bakanı Golda

³¹ Armaoğlu, s. 490.

³² Eshed, s. xxi.

³³ Mizrahi: Doğulu manasına gelmektedir. Doğu Yahudilerini belirtmek amacıyla halen İsrail'de kullanılmaktadır. Dini Siyonistlerin rgtsel Merkez olarak gördükleri "Merkez HaRuhani"nin kısaltması olan Mizrahi ile karıŐtırılmamalıdır.

³⁴ Eshed, s. xxii.

³⁵ Eshed, s. xxx, Yossi Alpher, *Periphery: Israel's Search For Middle East Allies*, Rowman & Littlefield, Maryland, 2015, s. 8.

Meir aracılığıyla Ben Gurion'a sundu. Ancak tam olarak ne zaman sunduğu bilinmemektedir. Kudüs'e döndüğü 1957 yılının sonu 1958'in başı olması ihtimal dahilindedir.³⁶ Sunulan önerinin metnin içeriğine dair konuyla ilgili kayıtlarda bir veri bulunmamaktadır. Bundan dolayı genelde devletsel bir ilişki olarak görülen Periferi doktrinin kapsamı hakkında tartışmalar vardır. Bu tartışmalardan biri doktrinin bölgedeki Kürtler, Dürziler, Maruniler, Güney Sudanlılar gibi etnik ve dini azınlık grupları kapsayıp kapsamadığına dairdir. Her iki şekilde de, yani sadece devletlerin ön planda olduğu veya hem devlet hem de dini ve etnik grupların ele alındığı akademik çalışmalar mevcuttur.

Periferi doktrini devlet temelde iki kısma ayrılmaktadır: İsrail-Türkiye-İran'ın oluşturduğu Kuzey Kuşak (Trident) ve İsrail-Etiyopya (kısa süreliğine Sudan) Güney Kuşak.³⁷ Makalenin girişinde de anlaşılacağı üzere çalışma Periferi'nin Türkiye- İsrail ayağıyla ilgilidir. 1958'den 1979 yılına kadar uzanan İsrail, Türkiye ve İran arasında istihbari işbirliğini öngören bu doktrin nasıl başlamıştı?

Ağustos 1957'de SSCB'nin silah satışı için Suriye'ye 500 milyon dolarlık kredi açması ve ayın sonunda Sovyet silahları ile uzmanlarının Suriye'ye gelmesiyle patlak veren Suriye Buhranı, SSCB'nin güneye de yerleşmesi bağlamında Türkiye'nin güvenlik endişelerini yoğun yaşadığı dönemlerden biri olmuştur. Suriye gelişmelerinin takip edildiği günlerde Adnan Menderes Aralık 1957'de NATO Başbakanlar toplantısına katılmak üzere Paris'te bulunuyordu. Başbakan Adnan Menderes ve delegasyonda bulunan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 1950-1952 yılları arasında İsrail'in Türkiye nezdinde elçilik görevinde bulunmuş ve aynı zamandan Şiloah'ın arkadaşı olan Eliyahu Sasson ile Paris'te görüştüler. 1957 Suriye Buhranı'ndan geçen Ankara'nın diplomatik havasını bilen Sasson o dönem İsrail'in İtalya nezdindeki Büyükelçisi idi. Görüşmede bölgede yaşanan gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunurken Sasson Türkiye'nin düşünceleri ile İsrail'in fikirlerinin uyuştüğünü görerek görüşmeyi İsrail Dışişleri Bakanlığına raporladı.³⁸

Görüşmeden yaklaşık iki ay sonra 22 Şubat 1958 tarihinde Mısır ve Suriye birleştiklerini duyurarak Arap milliyetçiliği ve SSCB fikirlerinin etkin olacağı Birleşik Arap Cumhuriyeti kurduklarını duyurdular. Bu durum İsrail ve Türkiye için sirenlerin çaldığı günlerdi. Gerek bölgede zirveye çıkan SSCB varlığı gerekse tarafların fikirdaş oldukları konuların olması üzerine, 1958 Nisanında Paris'te gerçekleştirilecek NATO Dışişleri Bakanları toplantısı marjında Dışişleri Bakanı Zorlu, tekrar görüşme isteğini Sasson'a ilettili.³⁹ Bu görüşmede

³⁶ Eshed, s. xxv.

³⁷ Alpher, s. 10.

³⁸ Bengio, s. 35-37; Eshed, s. 293.

³⁹ Görüşme talebinin Zorlu tarafından geldiği kaydedilmektedir. Bunda Türkiye'nin güneyinde yaşanan gelişmeden dolayı ziyadesiyle hassaslaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Zorlu iki ülke dıŐıŐleri bakanlarının gizli bir toplantı çerçevesinde görüŐmelerinin ve önemli bazı konularda fikir alışverişinde bulunmalarının faydalı olacağı düşüncesiyle bir toplantı ayarlanması isteğinde bulundu.⁴⁰ Sasson'un bu talebi ülkesine raporlamasından sonra İsrail Başbakanı David Ben Gurion ve DıŐıŐleri Bakanı Golda Meir, muhataplarının taleplerine karşın net bir söz verilmesi hususunda çekingen davranılması gerektiği düşüncesiyle beraber iki ülke arasında uzmanlar düzeyinde gerçekleŐecek bu görüşmenin faydalı olacağının Zorlu'ya iletilmesine karar verdiler.⁴¹

Zorlu ile Sasson, 17 Nisan 1958 tarihinde Paris'te tekrar bir araya geldiler ve Sasson İsrail Başbakanı David Ben Gurion ve DıŐıŐleri Bakanı Meir'in olumlu yanıtını Zorlu'ya aktardı. Sasson ve Zorlu iki ülke uzmanları arasında bölgedeki güvenlik konuları bağlamında Roma'da 28 Haziran- 2 Temmuz 1958 tarihleri arasında gizli bir toplantı yapılmasına karar verdiler.⁴² İsrail tarafı Zorlu'nun Mart 1958'de verdiği görüşme teklifine cevaplarını diplomatik kanallar kullanarak Türk tarafına iletebilirdi. Ancak yanıtın Sasson üzerinden verilmesini tercih etmişti. Hem Türk hem de İsrail tarafı kurulacak ilişkinin açığa çıkmasını istemiyorlardı. Hep yle kalacaktı. Zira 1964-1966 yılları arasında Genelkurmay İstihbarat Dairesi Başkanlığı görevinde olan Ahmet Sezai Orkunt, Periferi doktrinini asker ve sivil kanatta toplam ancak 10 kişinin bildiğini söylüyordu.⁴³

28 Haziran 1958 tarihinde başlayan gizli güvenlik toplantısı için İsrail DıŐıŐleri Bakanlığının ordu ve istihbarat birimleri arasında koordinasyonu daniŐman unvanı ile sağlayan Reuven Őiloah⁴⁴, İsrail delegasyonun başkanı tayin edilirken Türk heyetinin başkanı Adnan Kural idi. Adnan Kural, DıŐıŐleri Bakanlığı nc Bölüm Genel Mdrlđ⁴⁵ görevini yürütmüŐ ve 1957 Suriye Buhranı sırasında Türkiye'nin Şam Büyükelçiliğinde (Elçi-müsteŐar, o dönemin tabiriyle ortaeli) görevinde bulunmuştu.⁴⁶ Toplantıda Kural, bölgedeki en büyük tehdidin artan Arap milliyetçiliği olduğunu ve bunun gözden kaçırmanın hata olacağını söylemiŐ; Şiloah yanıt olarak İsrail'in bunu kaçırmadığını, Arap

⁴⁰ Eshed, s. 292.

⁴¹ Reuven Şiloah'ın önerisinin bu görüşme talebinden sonra İsrail st yönetimince dikkate alındığı kuvvetli bir ihtimaldir. Eshed, s. 293.

⁴² Eshed, s. 293.

⁴³ Bengio, s. 43; Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 24.

⁴⁴ Ian Black, *Israel's Secret Wars*, Grove Press, New York, 1991, s. 188.

⁴⁵ Günümüzde böyle bir bölüm bulunmamakla beraber mezkur yıllarda bölümün görev tanımının ne olduğu bilinmemektedir. (İbrahim Saed Al Baidhani, *U.S. Policy Toward Syria 1949-1958*, Xlibris Publishing, New York, 2014, s. 124)

⁴⁶ Baidhani, s. 123-124; Cumhuriyet gazetesi arŐivi, 20 Mayıs 1957.

milliyetçiliğinin kökenlerinin iyi bilinmesi gerektiğini ve Nasır'ın emellerine karşı iki ülkenin işbirliğine girişmesi gerektiğini söylemişlerdi.⁴⁷

İsrail, Şiloah'ın Periferi doktrini çerçevesinde Türkiye ile istihbarat ve güvenlik işbirliği için görüşmelerini sürdürürken, oluşacak Kuzey Kuşağı veya Trident için İran ile temas halindeydi. 1957 sonbaharında Paris'teki İran Büyükelçiliğinden İsrail Büyükelçiliğine bir not gönderilmişti. İran Şahı, iki ülke arasında en az Başbakan yardımcısı düzeyinde gizli bir görüşme gerçekleştirilmesini istiyordu.⁴⁸ İki hafta sonra İran Başbakanı Menuçehr İkbâl'in yardımcısı, İsrail heyeti ile görüşme gerçekleştirecekti. İsrail heyetinin başkanı Doktrini ortaya atan Şiloah idi. Heyetler iki taraf arasında güvenlik konularında etkin ve güvenli iletişim kanalları kurma ve Tahran ile Tel Aviv'de gizli temsilciler bulundurma konularında anlaştılar. Ocak 1958'de David Ben Gurion'un mektubunu⁴⁹ götürmek ve işbirliğinin teknik altyapısını görüşmek üzere Tahran'a gitti.⁵⁰ Birkaç hafta sonra İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanı Tahran'ı ziyaret etti, Nisan 1958'de İran heyeti Tel Aviv'e bir ziyaret bulundu. Başbakan Yardımcısının başkanlığını yaptığı İranlı heyet Başbakan Ben Gurion ve Dışişleri Bakanı Golda Meir tarafından kabul edildi. İsrail ile İranlı heyetlerin karşılıklı ziyaretleri El-Al'in Tahran'a tarifeli sefer başlatması, İran ile İsrail arasında silah alım ve istihbarat paylaşımına dair anlaşmalarının imzalanması ile daha da yoğunlaşacaktı.⁵¹

İsrail doktrin çerçevesinde Etiyopya ile de temasa geçmişti. Temmuz 1957'de üst düzeyli bir İsrail heyeti İmparator Haile Selassie ile görüşmüştü. Nasır'ın yayımcı söylemlerinden Selassie de rahatsızdı ve danışmanlarına talimat vererek İsraili heyet ile hangi alanlarda çalışabileceği konusunda görüşülmesi talimatını verdi.⁵²

İsrail ile Türkiye arasında görüşmeler sürerken 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta General Kasım'ın gerçekleştirdiği kanlı darbe bölgede yeni gerginlik oluşturdu. ABD'de bölgedeki müttefiklerini korumak için Lübnan'a askerlerini gönderirken İngiltere, İsrail hava sahasını kullanarak Ürdün'e paraşüt birliğini indirmişti. Başbakan Menderes, Irak'a müdahale etmek istiyor ve ABD ile

⁴⁷ Eshed, s. 294.

⁴⁸ Eshed, s. 308.

⁴⁹ Ben Gurion mektubunda İran Şahını Yahudilerin sürgünden Kutsal Topraklara dönmesine izin veren Serhas'a benzetmiştir. Şah ise yanıtında Serhas'ın Yahudiler için yaptıklarının kıymetli olduğunu ve kendisinin atalarını takip edeceğini söylemiştir. (Eshed, s. 309)

⁵⁰ Eshed, s. 308-309.

⁵¹ Eshed, s. 309, İsrail, İran'ın petrol mühendisliği alanındaki tecrübesinden de istifade etme niyetindeydi. 10 Ağustos 1958 tarihinde Tahran'da Güvenlik uzmanlarının teknik konularla bir araya geldikleri toplantıda İsrail Maliye Bakanı Levi Eşkol de yer almış, ziyaret sonunda iki devlet arasında, Eilat ile Beer Şeva arasındaki petrol boru hattındaki boruların genişletilmesinde İran'ın teknik desteğini içeren bir anlaşma imzalanmıştı.

⁵² Eshed, s. 308.

görüşmeler gerçekleştiriyordu.⁵³ Ancak SSCB'nin General Kasım'dan yana tavır alması Menderes'in geri adım atmasına neden olmuş ve Türkiye 31 Temmuz 1958 tarihinde Irak'taki yeni rejimi tanımak durumunda kalmıştır.⁵⁴

Irak'taki Temmuz 1958'de gerçekleşen darbeden önce İsrail'in Türkiye ve İran ile gerçekleştirdiği⁵⁵ görüşmeleri ışığında İsrail Başbakanı David Ben Gurion, ABD Başkanı Eisenhower ile irtibata geçti ve İsrail-Türkiye-İran arasında SSCB uydusu ülkelere karşı güvenlik ve istihbarat işbirliğine geçmeye hazır olduğu konusunda bilgi verdi. Daha sonra aynı sözleri ABD Dışişleri Bakanı Dulles'e aktardı. Eisenhower ve Dulles, İsrail'in bu girişiminden memnun kaldıklarını ve destekleyeceklerini bildirdi.⁵⁶

Süreç içinde diğer bir önemli görüşme 2 Ağustos 1958 tarihinde Zürih'te özel bir mülkte gerçekleşmişti. Gizli görüşme, İsrail bürokrasisine Golda Meir'in Paris'te Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle ile görüşmesinden sonra "İsviçre'de kısa bir istirahat" olarak planlanmıştı. Bu görüşmede Türkiye ve İsrail'in Dışişleri Bakanları ilk kez bir araya gelmişti. Zorlu ve Meir, "Nasırcılık"ın bölge güvenliğine olumsuz etkisi ve Batı'yı Nasır'a karşı atması gereken adımlar bağlamında Batı'nın dikkatinin daha çok çekilmesi ve teknik düzeyde ilerleyen istihbarat ve güvenlik işbirliği ele alınmıştı. Görüşmede Zorlu, Türkiye'nin en büyük kazanımı olan NATO'dan hareketle Mısır ve Suriye'ye karşı Türkiye ve İsrail'in NATO ve Batı ülkeleriyle koordinasyon içinde olmasını söylüyordu. "Dünyaya Ortadoğu'da İsrail ve Türkiye'den başka hür dünyanın temsilcileri olmadığını anlatılması lazım."⁵⁷

Reuven Şiloah da görüşme sırasında iki bakanla beraberdi. Toplantı sonrasında Türk delegasyonu ile teknik bir görüşme gerçekleştirdi. Yaşananları ve konuşulanları 10 Ağustos 1958 tarihinde İsrail'in Vaşington Büyükelçisi Abba Eban'a raporladı. İsraililerin Vaşington Büyükelçilerine durumları bildirme geleneği, David Ben Gurion'un İran ve Türkiye ile işbirliği temelini olgunlaşmaya başlamasıyla aklındaki fikri (Periferi Doktrinini) ABD Başkanı Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles'e aktarmasıyla başlamıştı. Şiloah'ın Eban'a mektubunda yazdığı gibi "Türk ve İranlı muhatapları, böyle bir işbirliğini kuracaklarına dair ABD'nin bilgisi ve desteğinin olduğu bilirlerse cesaretleneceklerdi." Büyükelçi Eban, Şiloah'a gönderdiği yanıtta Vaşington'da Türk Büyükelçisiyle⁵⁸ görüştüğünü ve Vaşington'da diplomatik çevrelerde

⁵³ Bağcı, s. 96-97.

⁵⁴ Bağcı, s. 98.

⁵⁵ İsrail, Ben Gurion'un Eisenhower ile görüştüğü tarihten önce Etiyopyalılarla görüşmüştü ancak Periferi doktrinini için esas konu Kuzey Kuşağı veya Trident idi. (Eshed, s. 291)

⁵⁶ Eshed, s. 296.

⁵⁷ Eshed, s. 305-306.

⁵⁸ Türkiye'nin Vaşington Büyükelçisi o dönemde Suat Hayri Ürgüplü'dür. Ürgüplü, 1950 genel seçimlerinde Demokrat Parti'den Kayseri milletvekili seçilmiştir. 1952 yılında Menderes hükümeti tarafından Bonn Büyükelçiliğine, daha sonra Ağustos 1957'de Vaşington Büyükelçiliğine

Nasır'ın eylemlerine karşı ABD'nin desteğini almak için ortak hareket etme kararı aldıklarını belirtmiş, ayrıca İsrail'in ekonomik kriz yaşayan Türkiye'nin ABD yardımı alması için destekleme sözünü verdiğini, Türklerin ise İsrail'in silah taleplerinin sağlanması için Pentagon⁵⁹ nezdinde girişimlerde bulunacağını yazmıştı.⁶⁰ Dışişleri Bakanı Zorlu'nun İsraili muhatabıyla görüşmesinden sonra Türk tarafının da Vaşington Büyükelçisine haber verildiği anlaşılmaktadır. Aksi halde İsrail Büyükelçisi'nin Türk muhatabı ile teması şaşırtıcı olacaktı. Ayrıca dönemin Türk Büyükelçisi Ürgüplü'nün Menderes'in partisinden milletvekili olup, Vaşington Büyükelçiliğe atanmasından cihetle böylesi gizli bir görüşmeler zincirinin Ürgüplü'ye aktarılmasında siyaseten ve gizlilik bakımından bir sakınca bulunmamaktadır.

Ben Gurion için Periferi doktrininde en önemli ortak Türkiye idi.⁶¹ İsraili ve Türk yetkililer dört kez bir araya geldiği bilinmektedir. Sonuncu görüşme teknik düzeyde ve derinlikli görüşmelerin ardından Dışişleri Bakanlarının görüştüğü toplantıydı. Şimdi sıra en üst siyasi figürlerin görüşerek bu birlikteliğe bir anlam katma vaktiydi. Irak'taki darbeden yaklaşık bir ay sonra 29 Ağustos 1958 tarihine Başbakan David Ben Gurion başkanlığındaki heyet (Dışişleri Bakanı Golda Meir, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Şimon Peres, Genelkurmay Başkanı Zvi Zur ve Periferi doktrinini fikir babası ve müzakerelerde yer alan Reuven Şiloah ve Eliyahu Sasson) Başbakan Adnan Menderes ve muhataplarıyla görüşmek üzere gizlice Ankara'ya uçtular. Gerek iç gerekse dışarıdan gelecek eleştirilerden sakınmak maksadıyla uçağın Ankara'ya iniş nedeni için mizansen El-Al uçağının "motor arızasından dolayı acil iniş" idi.⁶²

Tüm gün süren toplantı, tarafların müzakerelerini yürüten temsilcilerinin toplantısının hangi konular kapsamında gerçekleşeceğini okumalarıyla başladı. Buna göre taraflar diplomatik, güvenlik ve ekonomi konularında

---

atanmıştır. Bu görevini Mart 1960'a kadar yürütmüştür. 27 Mayıs darbesinden sonra yargılanmış, beraat etmiştir. 1961 seçimlerinde Adalet Parti'den Kayseri Senatörü seçilmiş ve Cumhuriyet Senatosunun ilk başkanı olmuştur. Türkiye'nin siyasi istikrarsızlık yaşadığı günlerde 20 Şubat 1965 tarihinde kurulan hükümetin 6 ay başbakanlığını yapmıştır. 1966 yılından 1972'ye kadar kontenjan senatörlüğü yapmıştır. (Türkiye Ansiklopedisi, 1974, c.4. s.1399-1400)

⁵⁹ İsrail ordusunun ABD menşeli silahlarla konuşlandığı düşünülebilir. Ancak dönem itibarıyla durum öyle değildir. İsrail ile Türkiye arasındaki görüşmelerden yaklaşık iki hafta önce 13 Ağustos 1958 tarihinde İsrail'in Vaşington Büyükelçisi Abba Eban'ın Reuven Şiloah'a gönderdiği mektupta ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile görüşmesinden bahisle Dulles'a İsrail'in silah konusunda Fransa ve İngiltere'ye bağımlı olduğunu, De Gaulle Fransasının ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki gerilimden geri durma politikalarından dolayı İsrail'e silah satma konusunda soğuk davrandıklarını ve ABD'den silah taleplerinin onaylanmasını istediklerini söylediği kayıtlıdır. (Eshed, s. 311)

⁶⁰ Eshed, s. 306.

⁶¹ Ben Gurion'un İsrail'in Vaşington Büyükelçisi Abba Eban'e gönderdiği mektupta, Periferi Doktrininde en çok Türkiye'ye önem veriyor ve en fazla yararın Türkiye'den geleceğine inandığını belirtiyordu. Bu mektuba ileride tekrar değinilecektir. (Eshed, s. 310)

⁶² Eshed, s. 309.

grŖeceklerdi. Diplomatik konuda iki taraf Nasırcılığın Ortadoğ barıŖına olumsuz etkisini ve Suriye'deki SSCB'nin nüfuzunu her platformda dile getireceklerdi. Güvenlik konusunda ise iki taraf istihbarat paylaŖımında bulunacak ve bu iliŖkileri katiyen gizli tutulacaktı. Ayrıca acil durumlarda iki ülkenin gizli servisleri birbirlerinin operasyonlarına yardımcı olacaklar, ortak operasyon gerekleŖtirebileceklerdi. Türkiye, İsrail silahlı kuvvetlerinin gclendirilmesi için İsrail'in taleplerini Pentagon ve özellikle NATO'da destekleyecekti. Ekonomik açıdan Türkiye'nin sanayi geliŖimiyle ilgili olarak taraflar iŖbirliğinde bulunacaktı. İsrail'in petrol ihtiyacından dolayı Türkiye, İnan petrolünün kendi topraklarından Akdeniz'e ulaŖtırılması hususunda yardımcı olacaktı.⁶³

GiriŖ konuŖmalarının ardından esası grŖmeye konuk BaŖbakan David Ben Gurion baŖladı. Ben Gurion doğrudan konuya girerek önce konunun tarihi perspektifi sundu. Bölge için tehditlerin baŖında Rus yayılmacılığ geldiğini, Ekim Devriminden sonra bunun baŖladığını belirterek "İsrail ve Türkiye olarak iki büyük tehditle karŖı karŖıyayız: Komünizm ve Nasırcılık. Komünistlerin savaŖla ilgilenmediklerini dŖnyorum. Hedeflerine savaŖmaksızın ulaŖacaklarına inanıyorlar. Onlar sadece refahlarının bozulacağnı anladıklarında güce baŖvuracaklardır. Bu tehlikeyi ise devletlerin arasına nifak sokmakla gerekleŖtireceklerdir. Bu dŖnceleri olanlar neden savaŖa ihtiyaç duysun ki?" dedi. Mısır konusunda ise Nasır'ın bölgede sadece Arap olmayan devletleri değil Arapları da bastırma amacını güden yayılmacı bir askeri diktatör olduğnı söyledi. "Mısır bölge için dünyada o kadar gürültü koparıyorlar ki, sanki bölgede sadece Araplar var zannedersiniz. Ancak durum öyle değil."⁶⁴ BaŖbakan Menderes, Ben Gurion'un sözlerine katıldığını belirterek Nasır ve Komünizm'in bölgede baŖarı ve destek elde ettikçe iŖtahlarının daha kabardığını söyledi. DıŖiŖleri Bakanı Zorlu, Türkiye'nin "gcl bir İsrail" ile ilgilendiğini vurgulayarak "nk Türkiye'nin gücüyle birleŖince gücünüz bizlere destek ve eminlik sağlayacaktır. Eminim ki, İsrail de gcl bir Türkiye ve İnan⁶⁵ istemektedir. Milliyetçilik ve mtecevaz tutumlar komŖulara zarar verir" diye dŖncelerini aktardı.⁶⁶

Türkçe kaynaklarda detaylı bir Ŗekilde geçmeyen İsrail ve/veya istihbarat alıŖmalarına dair bu toplantılar zinciri ve zirve grŖmesiyle taraflar

⁶³ Eshed, s. 309; Amikam Nachmani, Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East, Frank Cass, London 1987, s. 24; Gencer zcan, "Türkiye İsrail İliŖkilerinde DnŖm: Gvenliğın tesi", İstanbul: TESEV Yayınları, 2005, s. 20.

⁶⁴ Eshed, s. 307.

⁶⁵ Türkiye ile İsrail arasında gerekleŖen önceki grŖmelerde, Türkiye-İnan-İsrail arasında bir iŖbirliğine dair ifade geçip geçmediğine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Zorlu'nun burada İnan'a vurgusu Türkiye'nin bu plandan haberdar olduğnun ve kabul ettiğinin göstergesidir.

⁶⁶ Eshed, s. 307.

anlaşmaya varmış ve teknik düzey görüşmelere ağırlık verilmesine karar verilmişti. Zirve toplantısını uzman toplantıları ve ortak aktiviteler takip etti. Şiloah 29 Ağustos'taki toplantıdan 4 gün sonra tekrar Ankara'ya geldi ve Eylül-Ekim ayları boyunca devam edecek güvenlik ve ekonomik toplantılarını ayarlamaya başladı.⁶⁷ Tam da bu noktada üçlü uçlu mızrak anlamına gelen "Trident" sistemi kuruluyordu. Periferi doktrinin kuzey kuşağını oluşturacak olan sistem Türkiye-İsrail-İran arasında güvenlik ve istihbarat işbirliğini öngörüyordu. Zaten Türkiye ile İran arasında bir 1956 yılından beri devam eden bir istihbarat işbirliği vardı.⁶⁸ İsrail ile İran arasında da konuya dair ilk temas 1957 sonbaharında başlamış ve neredeyse Türkiye-İsrail ile sağlanan nihai anlaşmayla aynı zamanda neticelenmişti. Yani Şiloah'ın Ankara'da sürdürdüğü temas öncelikle iki ülke içindi.⁶⁹

Toplantının bir ayağı ise Trident'in istihbarat servis başkanları arasında düzenlenecekti.⁷⁰ Toplantı Ankara'da gerçekleşti. Toplantıya ülkelerin ilgili istihbarat servislerinin başkanları başkanlık yapmıştı. 1979 yılında ortaya çıkan belgelerde Periferi'de İsrail adına Mossad'ın yer aldığı belirtilmekle birlikte, o dönem söz konusu toplantıya İsrail tarafından Mossad'ın mı, AMAN'ın mı yoksa her ikisinin başkanlarının mı katıldığı net olarak bilinmiyor.⁷¹ Zira Bengio'nun eserinde AMAN'ın da dahil olduğu sezilmektedir. Bunun toplantı boyutunda mı yoksa alınan bilgilerin kıymetlendirilmesi aşamasında mı olduğu kestirilememektedir.⁷² Ancak toplantıya Türkiye adına MAH (Milli Emniyet Hizmeti) reisinin (Hüseyin Avni Göktürk), İran adına SAVAK başkanınının katıldığı kuvvetle muhtemeldir. Toplantıda Nasır ve Sovyet yayılcılığına karşı yapılması gerekenler ele alınmış ve en önemli görev paylaşımı yapılmıştı. Buna göre İran, Basra Körfezi havzası ve Irak'taki gelişmelerde ve olası ortak operasyonlarda katkı sağlayacak iken, Türkiye, özellikle Suriye özelinde katkı sağlayacaktı.⁷³ İsrail istihbarat servisleri, Türkiye'deki Sovyet aktivitelerini takip edecek ve MAH'a ileticekti. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden elde ettiği bilgileri de sunmaya söz vermişti. İsrail ayrıca MAH'a eğitim ve teknik destek konusunda yardımcı olacaktı.⁷⁴

⁶⁷ Eshed, s. 307.

⁶⁸ Alpher, s. 13.

⁶⁹ Eshed, s. 307.

⁷⁰ Alpher, s. 12-13.

⁷¹ İsrail'in Arap ülkelerine yönelik gizli operasyonları Kayserya birimi (daha sonra Birim 188 ismini alacak) tarafından gerçekleştiriliyordu. Kayserya birimi ise o tarihte AMAN'ın bünyesindeydi. Kayserya, Mossad'a 1964 yılında devredildi. (Samuel Segev, *חיי ומותו של המרגל הישראלי אלי כהן*, Keter Books, Tel Aviv, 2012. S.157)

⁷² Bengio, s. 44-46.

⁷³ Alpher, s. 14.

⁷⁴ Black, s. 188.

Menderes ile görüşmesinin ardından Ben Gurion'un İsrail'in Vaşington Büyükelçisi Abba Eban'a gönderdiği mektupta, Bağdat Paktının okşnn Türkiye'yi İsrail'e yaklaştırdığı düşüncesindeydi. Periferi Doktrinde Türkiye'ye önem veriyor ve Türkiye'den önemli bir katkı geleceğine inanıyordu.⁷⁵ çünkü Türkiye başı başına bir NATO yesiydi. Zira Reuven Şiloah, NATO'nun 10. yılı vesilesiyle (1959) NATO karargahında düzenlenen etkinlikte kendisiyle trene katılan Dışışleri Bakanlığı mensuplarına stratejik açıdan İsrail'in NATO bağlamında en büyük hedefinin bir veya birkaç NATO yesi ülkeyle önemli ve gizli bir ilişki ağı kurmak olduğunu ve Türkiye ile kurulan ilişki sayesinde bunu başardıklarını belirtmişti.⁷⁶ Maksat ise yaklaşık 2 yıl önce, 23 Kasım 1957 yılında Büyükelçi Eban'ın ABD Dışışleri Bakanlığına gönderdiği mektupta yer almaktadır. Eban, İsrail hükümetinin NATO'nun istihbarat ve ortak planlama birimine erişim talep ediyordu. Mektubun hemen ardından Ben Gurion, ABD'deki muhataplarına Eisenhower Doktrinde de yer aldığını belirterek talebini yineledi. Böylesi bir talebin NATO'nun tüm üyelerinin onayıyla gerçekleşebileceğini bilen ABD, İsrail'in talebine bir yanıt vermedi.⁷⁷ Reuven Şiloah ve arkadaşları NATO'nun istihbarat havuzundan istifade etmeye, Ben Gurion ve Adnan Menderes arasındaki görüşmeyle tesis edilen güvenlik ve istihbarat paylaşımına dayalı ilişkinin kurulmasıyla başlayacaklardı.

Türkiye'nin jeopolitik bir önemi vardı. Menderes yönetiminde Türkiye, Arap devletlere yaklaşmış olmasına rağmen Türkiye'nin İsrail'i resmen tanıyor oluşu, Arapların Türkiye'yi bir Osmanlı Devleti'nin devamı mahiyetinde algılaması ve artan Arap Milliyetçiliği ve Nasırcılık Türkiye'nin Arap devletleriyle sağlıklı münasebet kurmasını engelliyordu. Türkiye askeri bir g idi. En önemlisi kuzeyde SSCB'nin güneyde Suriye, Mısır ve Irak gibi SSCB etkisindeki ülkelerin arasında kalmıştı. Türkiye ise İsrail'in askeri gücünü 1948 ve 1956 yıllarındaki savaşlarda görmüştü. Benzer şekilde İsrail de bölgede Komünizm ve SSCB'den mağdur olan bir devlettir. Ayrıca ABD'deki Yahudi lobisi vesilesiyle Kıbrıs sorunu ve Ermeni Soykırımı gibi iddialar ABD nezdinde bertaraf edebilirdi.⁷⁸

Ben Gurion, Menderes ile gerçekleştirdiği görüşmeyi Eban'e bildirdiği mektubunda "6 Mayıs'taki mektubumda Ortadoğu'nun 'dış çemberindeki' ülkelerle -Türkiye, İnan, Etiyopya ve İsrail- olarak bir plan içinde olduğumuzu yazmıştım. Türkiye'nin bu zincire olumsuz bakma ihtimalinden söz etmiştim. şimdi o şüphelerimiz ortadan kalktı ve Türkiye ilişkilerimiz pekişti. nce " adam" (Şiloah-Sasson-Koral) toplantısı gerçekleşti, daha sonra Dışışleri Bakanı Golda Meir, Türk muhatapı Fatın Rüştü Zorlu ile görüştü. En sonunda

⁷⁵ Eshed, s. 310.

⁷⁶ Eshed, s. 317.

⁷⁷ Eshed, s. 288.

⁷⁸ Alpher, s. 11.

Türk muhatabı Menderes ile geniş ölçekli ve hayati derecede önemli bir toplantı gerçekleştirdi. Bu toplantı Ankara'da en üst gizlilikle düzenlendi ve tüm gün sürdü. Bu toplantıdan sonra Şiloah Türkiye'yi ziyaret etti ve muhataplarıyla ekonomik, güvenlik ve askeri konularda ayarlamalar yaptı... "İrak'ta yaşanan kanlı darbe kesinlikle Türkiye'nin bize yaklaşmasını sağladı. ABD'deki dostlarımızın bizlere verdiği sözleri tutması halinde,⁷⁹ Periferi doktrinimiz Ortadoğu'nun en sağlam kuvveti olacaktır. BM Genel Kurul toplantısı marjında Dışişleri Bakanımız Türk ve İranlı muhataplarıyla bir araya gelecek. Ayrıca benim de Etiyopya İmparatoru ile kısa bir toplantı gerçekleştirme ihtimalim var" diyordu.

Eban ise Ben Gurion'a aynı memnuniyetle yanıt gönderdi: "Eğer ABD'deki dostlarımız sözlerini tutarlarsa' demişsiniz. Durumun cesaretlendirici olduğunu düşünüyorum. Türklerden, Dulles'in kendileriyle bu konu hakkında iki kez görüştüğünü duydum. Şimdi Tahran'daki ABD Büyükelçisinden Dulles'in İran Şahı ile görüşme talebinde bulunduğu ve olumlu karşılandığı haberini aldım. Ayrıca Addis Ababa'daki ABD Büyükelçisinin Etiyopya Kralı ile görüşerek başlattığımız bu politikanın desteklenmesi için görüşmesi talimatını aldığını biliyorum."⁸⁰

4. Periferi Doktrinin Kuzey Kuşağının (Trident) Derinleşmesi

29 Ağustos 1958 tarihinde Ankara'da gerçekleşen gizli toplantıdan dört gün sonra Reuven Şiloah'ın Ankara'ya tekrar gelişiyle Trident ülkeleri arasında ilişkilerin derinleşmeye başladığı söylenebilir. Eylül sonu-Ekim başı üç ülkenin ilgili istihbarat servis başkanlarının başkanlığında gerçekleşen toplantıdan sonra servisler arası eğitim işbirliğinin yürütüldüğü görülmektedir. Örneklerden bilineni eski MİT mensubu Mehmet Eymür'ün babası Mazhar Eymür'ün İsrail seyahatleridir. Mazhar Eymür, geliştirdiği teknik mekanizmalar sayesinde yıkıcı/bölücü faaliyetlere karşı MAH'ın başarılı operasyonlar gerçekleştirmesini sağlayan MİT'in en büyük ünitelerinden biri olan "Elektronik ve Teknik İstihbarat Başkanlığı"nın ilk teşkilatlanmasını yürüten kişidir.⁸¹

Dönemler halinde ilgili memurların da bir araya gelmesi gerektiği belirtilmişti. Ancak bu düşünce haber paylaşma akışını yavaşlatacağından dolayı tercih edilmemiş, bu noktada ABD devreye girmiştir. Trident'in kurulmasından kısa bir süre sonra İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un ABD nezdindeki girişimleri neticesinde⁸² ABD'nin maddi desteği görülmüştü. CIA'in finansörlüğünde Trident'in merkezi şeklinde kullanılmak üzere İsrail'de iki katlı bir tesis inşa edilmiştir. "Mavi kat" İranlı istihbarat görevlileri için tahsis

⁷⁹ ABD Başkanı'nın 25 Temmuz 1958 tarihli, Dışişleri Bakanı Dulles'in 4 Ağustos 1958 tarihli mektuplarında Periferi politikasını destekleyeceklerine dair sözleri olduğu düşünülmektedir.

⁸⁰ Eshed, s. 310.

⁸¹ Mehmet Eymür, *Analiz*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 26.

⁸² Michael Ben-Zohar, *Ben-Gurion*, Zmora Bitan, Tel Aviv, 1987, s. 1322-1333.

edilirken, Türk meslektaşları ‘‘Sarı katta’’, İsraililer ise giriş katında yer almıştı. Binada dinlemeye karşı korunaklı toplantı salonları ve istihbaratçıların kendi ülkeleriyle temas kurlmalarını sağlayacak telsiz bağlantıları kurulmuştu. Yıllarca faaliyet gösteren bu bina ve işlevi, Trident yesi ülkelerin istihbarat başkanlarının yılda iki kez görüşme gerçekleştirme kararları ve bölgedeki Arap milliyetçiliği ile SSCB tehdidinin azalmasıyla sonlanmış, Mossad’ın eğitim merkezlerinden birine dönüşmüştür.⁸³

İstihbarat başkanları ile gerçekleşen görüşme daha sonra Genelkurmay Başkanları seviyesine çıkmıştı. İsrail’in askeri başarılarından ve sahadaki kapasitesinden teorik olarak etkilenen Türk Genelkurmayı ile İsrail Genelkurmayı 1959 yılında İstanbul’da bir toplantı gerçekleştirmişti.⁸⁴ Görüşmenin konusu ülkelerin ordu istihbarat ihtiyaçlarının görüşülmesi ve bölgeye dair fikir alışverişi iken toplantı marjında Türk Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve İsrail Genelkurmay Başkanı Haim Laskov Irak ve Suriye’ye yönelik ortak operasyon planı için görüştüğü ifade edilmektedir.⁸⁵ Ancak kaynaklar o dönem Irak’a herhangi gizli bir askeri operasyonun gerçekleştiğini belirtilmemektedir. Zira Emekli Büyükelçi İsmail Soysal’ın ‘‘Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’’ adlı kronolojik eserinde Türkiye’nin böyle bir operasyona yanaşmadığı belirtilmektedir.⁸⁶ Bunda askeri nedenler olabileceği gibi SSCB’nin Irak’taki dikta rejimi lehine ağırlığını koyması ve Kruşçev’in bir yıl önce 29 Ekim (1958) Resepsiyonunda Türkiye’nin Moskova Büyükelçiliğine gelerek milli bayramı kutlaması⁸⁷ gibi yumuşatıcı nedenler sıralanabilir. İsrail askeri makamlarının ‘‘Merkava’’ koduyla andıkları bu işbirliğinde, Periferi doktrini kapsamında askeri istihbarat başkanlarının bazen de Genelkurmay Başkanlarının altı ayda bir araya gelerek bilgi ve görüş alışverişi yaptıkları bilinmektedir.⁸⁸

Periferi doktrini iki ülke arasında tesis edilmesinden sonra bundan etkilenen diğer coğrafya Kıbrıs idi. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması için 1959 yılında imzalanan Londra ve Zürih Anlaşmalarının yürürlüğe girmesi için ilgili ülke meclislerinde onay süreçleri devam ederken İsrail halihazırda Lefkoşa’da bulunan konsolosluğunu yeni kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti’nde elçilik seviyesine yükseltmek istemişti. Diplomatik yalnızlığını azaltma ve Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin etkisini jeostratejik olarak sınırlama niyetindeydi. İsrail bu isteğini bildirdi. Ancak Kıbrıs’ın müstakbel devlet başkanı Makarios İsrail’in

⁸³ Yossi Alpher, Alpher, s. 12.

⁸⁴ Arda Baş, ‘‘1958 Türkiye- İsrail Periferik Anlaşması’’, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, Sayı: 20, s. 17-39.

⁸⁵ Alpher, s. 15.

⁸⁶ Soysal, s. 261.

⁸⁷ Soysal, s. 262.

⁸⁸ Bengio, s. 85.

telebini reddetti. Reddetme nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Ada'daki birçok Rum'un Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerinin varlığı, Filistin, Lübnan, Mısır ve Suriye Arap toplumlarında Rum diasporasının oluşu, İsraililerin uluslararası platformlarda Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin yanında tavır alması.⁸⁹

Redde neden olan İsrail'in son politik duruşunun, Türkiye ile İsrail arasında 29 Ağustos 1958 tarihinde son şekli verilen Periferi doktrinden sonra uygulamaya konduğu söylenebilir. İsrail'in Lefkoşa'daki Konsolosu Peretz Leşem'in Zürih ve Londra Anlaşmaların imzalanmasından bir ay sonra Mart 1959'da Dr. Fazıl Küçük ile gerçekleştirdiği sıcak görüşme⁹⁰ Periferi'nin tesis edilmesinden sonra İsraililer ile Kıbrıslı Türkler arasındaki ilk görüşme idi. 1959 Temmuz ayının başında İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın, Lefkoşa'daki yeni Konsolosu Ze'ev Levin'e gönderdiği talimatnamede Kıbrıslı Türkler "İsrail'in doğal müttefiki" olarak belirtilirken kurulacak ilişkide Rum-Türk dengesinin Türklerin lehine fazla kayması halinde İsrail'in gelecekte siyasi bedel ödeyebileceği uyarısı yer alıyordu. Bunun üzerine Levin, 12 Temmuz 1959 tarihinde Makarios ile görüştü. Görüşmede Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kıbrıs ekonomisine sağladığı katkıdan bahsetmesi Makarios'un İsrail'e muzahir olmadığını gösteriyordu.⁹¹

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden önce, Periferi doktrinde bahsedilen Türkiye'ye Kıbrıs konusunda verilecek destek bağlamında İsrail'in Ankara'daki maslahatgüzar Moşe Sasson ile Aralık 1959'da yaptığı görüşmede Zorlu, Kıbrıs'ta yaşanan son gelişmeleri ve uluslararası kamuoyunda yapılacak gelişmeleri anlatırken Sasson İsrail'in Kıbrıs'tan dışlanmaması için Türkiye'den güvence aldı. Sasson-Zorlu görüşmesinden kısa bir süre sonra Ocak 1960'da Ankara'dan gelen talimat uyarınca Lefkoşa'daki Türk Başkonsolosu⁹² Vecdi Türel, Levin ile koordinasyon içinde olacaktı. Ocak ayının ortasında ise Zorlu, Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş ile gerçekleştirdiği görüşmede Kıbrıslı Türklerin İsraililerle yakından çalışmasını ele aldılar. Görüşmeden bir hafta sonra Küçük, Levin'e Makarios'u müspet bir şekilde etkilemek için çalışacağını söyledi.⁹³

27 Mayıs 1960 darbesi Türkiye ile İsrail arasındaki Periferi doktrinini etkilemeyecek ve Türkiye ve İsrail taahhütlerine bağlı kalacaktı. Bu durum Kıbrıslı Türklerle de yansımıştır. İsrail Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları Kıbrıslı

⁸⁹ Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, Allen & Unwin, Boston, 1978, s. 355.

⁹⁰ Zach Levey, "Israel's Entry Into Cyprus 1959-1963: Diplomacy and Strategy in the Eastern Mediterranean", *MERIA Middle East Review of International Affairs*, Volume 7, No:3, September 2003, s. 73.

⁹¹ Levey, s. 73-74.

⁹² O dönem Türkiye'nin de temsilciliği Başkonsolosluk şeklindeydi. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanıyla Büyükelçiliğe dönüşecekti. Bkz. T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği internet sayfası, "Önceki Büyükelçilerimiz", <http://lefkosa.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>

⁹³ Levey, s. 73-74.

Türklere istihbari ve paramiliter silahl eğitim verme konusunu ele almlard. Bunun yanında silah gönderme konusu da tartlmt. Kıbrıslı Rumların Nasır'ın güdümüne girmeleri halinde Kıbrıslı Türkler bu durumu dengeleyebilecekti.⁹⁴ Hatta Eylül 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin (ilk) Savunma Bakanı Osman rek, İsrail'e dört günlük bir ziyaret gerekletirm, Ben Gurion ve İsrail Genelkurmay Başkanı ile grm, İsrail'de silah üretim yerlerini grmt. Bu gelişmeler Makarios'un dikkatini çekmiş, Türk idarecilerin İsrail'den uzaklaşmasını kamuoyu baskısıyla sağlamak için Kıbrıs mftsyle grt.⁹⁵

Aralık 1960'da Paris'te gerçekleşen Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs Dııleri Bakanları toplantısında Dııleri Bakanı Selim Sarper, Türkiye'nin Ada'da İsrail elçiliğinin açılmasına dair oyalamaları kabul etmeyeceğini söyledi. İsrail, Türkiye'nin diplomatik desteğinin içeriden de sağlanarak Makarios'a tam baskı oluşturmanın vaktinin geldiğini düşünüyordu. Fazıl Küçük, Rauf Denkt ve Osman rek, Makarios ile grt ve İsrail'in elçilik talebinin yerine getirilmesini istedi. Oluşan baskılar neticesinde Makarios İsrail'in Lefkoşa'da elçilik amasına müsaade vermek zorunda kaldı. 20 Ocak 1961 tarihinde elçilik açıldı. Eliliğin açılmasından yaklaşık iki hafta sonra Moe Sasson İsrail'in ŗkranlarını sunmak için Periferi doktrine dair Türkiye adına müzakereleri yürüten Adnan Kural'ın kayınpederi olan Türkiye Cumhuriyeti Dııleri Bakanı Selim Sarper'e gerçekleştirdiği ziyaretinde "henüz iki yıl önce balayan işbirliği için oldukça faydalı bir sonuç" ifadesini kullanmıştır.⁹⁶

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler 29 Ağustos 1958 tarihindeki Babakanlar toplantısından sonra hızlı bir ŗekilde seyrederken İsrail-İran ayağında da benzer hız vardı. İsrail, İranlı meslektaşlarına da eğitim vermek maksadıyla Tel Aviv'e davet ediyordu. O döneme dair AMAN başkanı Haim Herzog, Trident lkeleri arasındaki işbirliğinin zirveye çıktığını söylüyordu. AMAN Başkanı Herzog "*AMAN'ın başına atandığım 1959 İlbaharında Türkiye ve İran ile güvenlik ve istihbarat alanındaki ibirliğimiz hiç olmadığı kadar iyiydi. Göreve baladıktan bir süre sonra İran Askeri İstihbarat Başkanı General Kia tarafından Tahran'a davet edildim. General Kia süreçte ŗiloah ile adeta dost olmuştu. General Kia ile İranlı istihbaratılara eğitim verilmesi hususunda mutabakata vardık. Tel Aviv'de anlama metni üzerine çalışırken Reuven ŗiloah aniden rahatsızlanarak hastaneye kaldırılmt. O lmeden hemen önce onunla görüşerek anlamaya son ŗeklini vermiştim. Anlaşmaya Ben Gurion'ın onay vermesinden kısa bir süre önce ŗiloah vefat etmişti.*

⁹⁴ Levey, s. 74.

⁹⁵ Yitzhak Oron, *Middle East Record* (1961), Tel Aviv University Reuven Shiloah Research Center, Jerusalem, 1961, s. 326.

⁹⁶ Levey, s. 74.

*Anlaşmayı Şah'a imzalatıp ülkeye döndüğümde Ben Gurion beni iki eliyle kucaklamıştı.*⁹⁷ diyecekti.

Periferinin en güçlü kanadı Trident'te ilişkiler derinleşirken Periferi doktrinin fikir babası Reuven Şiloah Aralık 1959'da ani bir şekilde öldü. Eşi, kocasının rahatsızlanmadan önce yine Türkiye'ye ya da İran'a gitmek üzere hazırlandığını hatırlıyor. Şiloah'tan sonra mevcut ilişkiler ağını kimin takip edeceği sorusu akla gelebilir. Zaten devlet kurumlarıyla gizli bir şekilde ilişkiler kurulmuş ve süreç karşılıklı eğitim ve bilgi paylaşımıyla başlamıştı. Kurumsal bazda ilerleyecek Periferi doktrinin ilk sınavı, Şiloah'ın ölümü değil, Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanacak askeri darbesi olacaktı.

5. 27 Mayıs ve 68 Kuşağı Olayları Arasında Periferi: 1960'lar

Demokrat Parti'nin (DP) takip ettiği iç politikasının desteklenip desteklenmediği tartışmalı olsa da Demokrat Parti hükümetinin son yıllarında mali krizi aşmada problemler yaşadığı genel kabul görmüştür. DP, Cumhuriyet döneminde hiç olmadığı kadar kırsal yerleşime büyük hizmetler götürmüştür. İktisadi kalkınmada büyük bir canlılık ve heyecan yaratmıştır. Ancak bu mali krizi beraberinde getirmiştir. Şiloah'ın Türkiye'nin bir mali kriz ve bunun etkileyeceği siyasi krize vurgu yaptığına ve ABD'nin bu gelişmeyi görmesi gerektiğine dair fikrini meslektaşlarıyla paylaştığı bilinmektedir.⁹⁸ Darbeyi getiren diğer bir faktör, bilimsel olarak doğrulanması mümkün olmamakla beraber Türk subayların etkileyen bölgedeki (Suriye'de 1954, Irak'ta 1958) darbeler silsilesidir. Anılan faktörler 27 Mayıs 1960 askeri darbesini getirmiştir.

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin bir siyasi krize girdiği görülmektedir: Siyasi arenada CHP, DP'nin mirasçıları ve ordu vardı. Ordu da üçe ayrılmıştı: birinci grup 27 Mayıs'ta yer alan Cemal Gürsel liderliğindeki askerler, ikinci grup yeni Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ekibi ki bunlar Cemal Gürsel'i destekliyordu, üçüncü grup ise Talat Aydemir önderliğindeki albaylardı. CHP, DP'nin darbeden sonra tamamen dağıldığı düşüncesiyle hareket ediyor ve Gürsel ve Sunay İnönü'ye güveniyordu. Ancak Talat Aydemir ve albaylar ordunun henüz misyonunu tamamlamadığı görüşündeydi. Onlara göre köklü reformlar için asker kışlaya henüz çekilmemeliydi. Ancak 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçim sonuçları askerleri hayal kırıklığına uğratmıştı: CHP %36 alırken, DP'nin mirasçısı Adalet Partisi %35 almıştı. Toplam sağ oy %60'ı buluyordu. Eğer üç sağ parti bir araya gelip koalisyon kurarlarsa bu 27 Mayıs İhtilali'nin sonu demektir. Bu durumdan Talat Aydemir'in ekibi hoşnut değildi.⁹⁹

⁹⁷ Eshed, s. 313-4.

⁹⁸ Eshed, s. 304.

⁹⁹ Avni Elevli, *1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi "Türkiye"*, Balkanoğlu Yayıncılık, Ankara, 1967, s. 51.

Görüşmeler neticesinde, AP ve CHP arasında koalisyon kurulmuşt. 28 Ocak 1962'de AP Milletvekili Nuri Beşer'in bir toplantıda askerleri rahatsız edecek şeyler söylemesi ülkeyi tekrar karıştıracaktı. Askerler Genelkurmay'da toplantıya çağırılmıştı. Generaller ve Cevdet Sunay askerlerin sakinleşmesi ve kışlaya dönmesinden yana tavır koymasına rağmen, (Talat Aydemir önderliğindeki) albaylar toplantıda Genelkurmay başkanına itiraz etti. İsmet İnönü darbe yapılacağını sezmişti. Talat Aydemir'i İstanbul Harp Okulu Komutanlığı'ndan başka bir göreve tayin etme niyetindeydi. Bunu ğrenen Talat Aydemir arkadaşlarına talimat vererek İstanbul ve Ankara'da birliklerin sokağa dökülmesini emretti. 22 Şubat 1958'de Ankara'da Meclis tanklar tarafından kuşatılmıştı. İstanbul'da Harp Okulu ğrencileri ve birlikler silahlarıyla beraber sokaktaydı. Hkmet ile darbeciler arasında görüşmeler başlamıştı. Talat Aydemir, hükümet üyelerinin teslim olmasını bekliyordu ancak hem bakanlar hem de kuvvet komutanları bir yerlere saklanmıştı. İsmet İnönü ise Hava Kuvvetleri Komutanlığından süreci koordine ediyordu. İnönü darbecilerin taleplerini reddediyordu. Sonunda arkadaşlarının da saf değiştirmesiyle giriştiği eylemden Talat Aydemir vazgeçmişti. Talat Aydemir yargılanmayacak olmasına rağmen emekliye ayrılmıştı. 23 Şubat 1962 tarihinde saat 03:00 sularında Harp Okulu ğrencileri ve tanklar kışlıklarını dönüyordu. Talat Aydemir'in ilk darbe teşebbüsü böylece bertaraf edilmişti.¹⁰⁰

Emekli olması Aydemir'in cuntacılık faaliyetlerini durduramayacaktı. 21 Mayıs 1963 tarihinde Talat Aydemir, muvazzaf albay arkadaşlarını örgütleyerek ihtilal için hareket emrini verdi. Harp Okulu ğrencileri tanklara binerek TRT radyosunu ele geçirmiş ve ihtilal tebliğini okumuşt. Ancak İnönü'nün telsiz yayını kestirmesiyle bu yayın Türkiye'ye duyurulmamıştı. Bu darbe teşebbüsünden dolayı Talat Aydemir yargılanacak ve 5 Temmuz 1964 tarihinde idam edilerek ölüm cezası infaz edilecekti.¹⁰¹

1962 ve 1963 yıllarında iki ayrı darbe teşebbüsü yaşıyan Türk siyasetinde dalgalanma kaçınılmazdı. 27 Mayıs 1960 ile AP'nin başına geçen Süleyman Demirel'in tek başına iktidarı kazandığı ve hükümet kurduğu 27 Ekim 1965 tarihine kadar Türkiye'de altı hükümet kurulup dağılmıştı. 27 Ekim 1965 tarihinde Süleyman Demirel'in kurduğu 30. Hkmet 4 yıl kesintisiz şekilde iktidarını sürdürecekti. 1969-1971 yıllarında ise ordu ile siyasetçiler arasında gerilim tekrar yükselecek Türkiye 12 Mart muhtırasını görecekti. Siyasi dalgalanmanın diğer bir aktörleri 1968 yılında ortaya çıkan ve 1970'lerin siyasi atmosferini etkileyecek gelişmeydi. İleride 68 kuşaağı olarak zikredilecek kişiler önce Fransa'da, ardından Batı'nın diğer ülkelerinde düzen aleyhinde ayaklandı. Bu dalgalanma Türkiye'ye de geldi. Öbür ülkelerde görece kısa

¹⁰⁰ Elevli., s. 58.

¹⁰¹ Elevli, s. 64.

sürede gelip geçtiyse de Türkiye’de yerleşti ve gittikçe radikal sola kaydı. Türkiye’de sol harekete karşı sağcı hareketlerin müdahale yeteneği kazanması sol örgütlerin radikalleşmesine neden olacaktı.¹⁰²

1960’larda dış gelişmeler ise şu şekildeydi: Türkiye’nin güneyinde 1958 yılında Mısır ve Suriye’nin birleşmesiyle SSCB’nin büyük desteğini alan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) tesis edilmişti. BAC’ın silah tedarikçisi ve siyasi destekçisi SSCB idi. Ülkenin Devlet Başkanı Cemal Abdunâsır idi. Abdunâsır’ın yardımcıları arasında bir Suriyeli olmasına karar verilmişti. Genelkurmay Başkanlığı yönetiminde de benzer bir paylaşım söz konusuydu. Kuruluş senedine göre Genelkurmay Başkanı Mısırlı, yardımcısı Suriyeli olacaktı. Ayrıca Suriyeli subayların bir kısmı Kahire’de görev yapacak iken, Mısırlılar da Şam’da istihdam edilecekti. Bu durumun Türkiye ve İsrail’i endişelendirdiği açıktır. Türkiye önceden Nasır tehdidinde en azından sınırdış değildi. Ancak şimdi durum değişmiş, kurulan yeni devletin varlığını bölgede kendi varlığı gibi gören SSCB’nin Nasır’ı ve Suriye rejimini daha fazla destekleme ihtiyacı doğmuştu. Modern Ortadoğu tarihinde ilk bölgesel entegrasyon denemesi olarak görülen hadise 1961’de Suriye’de yaşanan askeri darbeye başarısızlığa uğramış, Suriye ve Mısır yine bağımsız birer devlet haline gelmişler. Suriye ordusu, Nasır’ın millileştirme adı altında Suriye ekonomisini çöküşe sürüklemesinden ve Nasır’ın Suriye subaylarını küçük görmesinden rahatsızlık duymuş ve bu ihtilali gerçekleştirmişti.¹⁰³

Bölünmenin ardından Suriye ekonomik krizin içine girmiş, Mısır’ın askeri teçhizatlarını çekmesiyle savunma bakımından sıkıntıya düşmüştür. Bu durum Suriye’nin SSCB’ye daha çok yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Böylesi durumlarda devletler savunma güdülerıyla hareket ederek tehlikeli olarak gördükleri ülkelerden bilgi sağlama arayışlarına girmektedirler. Her ne kadar ülkemizde istihbarat operasyonlarına dair bilgi paylaşımının az olduğu bilinmesine rağmen İsrail’in o dönem Suriye’deki faaliyetlerinden ipucu yakalamak mümkün olmaktadır. Bunun en büyük örneği İsraili casus Eli Cohen’in operasyonlarında görülmektedir.

Kısaca Eli Cohen, İskenderiye doğumlu Arapça ve Fransızca’yı akıcı konuşan bir Yahudi’ydi. İsrail’e göç ettikten sonra Arapça bilgisinden dolayı Aman’ın Kayserya birimine dahil edilmiş, (Kayserya 1964’te Mossad’a devredilecekti) Suriye görevine hazırlanmıştı. Önce Arjantin’e gidip, yüklü bir miras bekleyen Suriyeli imajı bırakmış ardından Şubat 1962’de Suriye’ye geçerek orada Avrupa merkezli bir şirketin temsilcisi olarak kendini lanse etmişti. İnsani ilişkilerindeki becerisi sayesinde Suriye Cumhurbaşkanı Emin

¹⁰² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 255.

¹⁰³ Samuel Segev, *בן כהן, בודד בדמשק חייו ומותו של המרגל הישראלי אלי כהן*, Keter Books, Tel Aviv, 2012, s. 102.

el-Hafız'ın dostluğuna kadar uzanan etraflı bir ilişkiler ağı tesis etmişti. Suriye Genelkurmay Başkanı Abdulkerim Zahreddin'in yeğeni Muaz Zahreddin ile kurduğu arkadaşlığı sayesinde Golan Tepelerindeki askeri noktalara ziyaretler gerçekleştirmiş, burada tahkimatlarının mevkillerini aklında tutmuş bazen fotoğraflarını çekmiş ve tüm bilgileri İsrail'e telgraflamıştır. İsrail ordusunun 1967 Altı Gün Savaşında Golan Tepesindeki başarısının Eli Cohen'in verdiği bilgiler sayesinde olduğu İsrail'de genel kabul görmektedir. Ancak Eli Cohen'in Ocak 1965'te Suriye Muhaberati tarafından deşifre edilmesinde KGB personelinin ve gereçlerinin etkisi doğrudan görülmektedir. Yakalandıktan sonra askeri mahkemede yargılanmış ve 18 Mayıs 1965 tarihinde idam edilmiştir.¹⁰⁴

İsrail'in Eli Cohen operasyonu ile makale konumuzun kesiştiği nokta Suriye askeri mahkemesinin tutanaklarıdır. Tutanaklara göre Eli Cohen'in Suriye'ye girişini sağlayan kişi "bir NATO üyesi ülkenin" ajanı olduğu tespit edilen Macid Şeyhularz (Majeed Sheikh al-Ard) idi. Macid Şeyhularz, 1910 Şam doğumlu anne ve babası Türk kökenli olan bir Suriye vatandaşıdır. Babası Behçet ve annesi Afifa, Fransız Manda Yönetimi döneminde iyi bilinen bir aileydi. Kore Savaşı yıllarında Kore'de "bir şekilde bulunmuş", daha sonra Avrupa'ya dönerek İtalya, Norveç, Almanya, İsveç ve Danimarka'da yaşamıştı. 1960'ların başında "NATO görevi" bağlamında Roma, Paris, Madrid ve Cenevre'de "dolaşmış" biriydi.¹⁰⁵ Şeyhularz, Cohen'in kullanacağı telsiz cihazlarıyla Suriye'ye ilk girişinde (Lübnan sınır kapısından karayoluyla) Suriye sınır güvenliğindeki arkadaşları sayesinde Cohen'in çantasının aranmamasını sağlamıştı. Ardından Şam'da çevre edinmesine özellikle yardımcı olmuştu. Eli Cohen'in Şeyhularz sayesinde edindiği çevre sayesinde dönemin Suriye devlet başkanı Emin el-Hafız'ın dostluğunu dahi elde etmişti.¹⁰⁶

NATO'nun dönem itibarıyla üye ülke sayısı 15 idi. Macid Şeyhularz, Türk kökenliydi, Kore'de bulunmuştu ve mahkeme tutanaklarına göre "bir NATO üyesi ülkenin ajanı" olduğu tespit edilmişti. Mahkeme heyeti tutanaklara Macid'in bir NATO ülkesi olarak ABD'nin ajanı olduğu pekala kayıtlara geçirebilirdi. Hatta bunda bir çekincesi olamazdı, çünkü Cohen'in asılmasından birkaç ay önce Suriye ABD ajanı olduklarını itiraf eden Ferhan Atassi ve Abdulmuin Hakami idam etmiş, doğrudan ABD'yi karşısına almıştı.¹⁰⁷ Meced'in Suriye'de bir geçmişi olan Fransa, İtalya, Batı Almanya gibi ülkelerin ajanı olma ihtimali düşüktü. Çünkü Eli Cohen'in gerek yargılama sürecinde gerekse ölüm cezasının infazını beklediği dönemde anılan ülkeler Cohen'in affedilmesi

¹⁰⁴ Ayrıca bkz. Samuel Segev, בודד בדמשק חיו ומותו של המרגל הישראלי אלי כהן, Keter Books, Tel Aviv, 2012.

¹⁰⁵ Segev, s. 148.

¹⁰⁶ Segev, s. 101.

¹⁰⁷ Segev, s. 202.

için Suriye Cumhurbaşkanı Emin el-Hafız'a mektuplar göndermişlerdi. Gönderdikleri bu mektuplara Emin el-Hafız, Macid'in onların ajanı olduğunu belirterek sert cevabi mektuplar gönderebilirdi. Geriye "bir NATO üyesi olan" Türkiye kalıyordu. Suriyeli yetkililerin net bir şekilde Türkiye'yi zikretmemesinin nedeni ise 1957 Suriye Buhranı'nın tekrarlanmaması isteği ve SSCB'li yetkililerin engellemesi olabilir.¹⁰⁸

Eli Cohen ile ilgili dikkatleri çeken diğer nokta ise Cohen'in sadece Golan Tepelerine değil, Halep ve kuzeyine gerçekleştirdiği "geziler"di. Macid Şeyhularz'ın tanıştırdığı Fuad Numan isimli biriyle Halep ve kuzeyine giden Eli Cohen'in yargılanmasında, Numan mahkemede verdiği ifadesinde, Eli'nin bir çobanla Halep kırsalında görüşüğünü söylemişti. Numan, Eli'ye görüştüğü kişinin kim olduğunu sorduğunda Abbas isminde bir çoban olduğunu, havadan sudan sohbet ettiklerini söylemişti. Suriye Muhaberat'ının Mahkemeye sunduğu raporda, Çoban Abbas'ın Suriye tarafını fotoğraflamak için sızın Türk ajanı olma ihtimalinin yüksek olduğu ve Eli Cohen ile bilgi alışverişi gerçekleştirmiş olabileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁹

Dışarıda Türkiye ile İsrail arasındaki güvenlik ve istihbarat işbirliği böyle ilerliyorken, içeride 1965'e kadar hükümet sıkıntısı yaşanıyordu. Ancak buna rağmen MAH ile Mossad arasındaki görüşmeler sürüyordu. 27 Mayıs'tan sonra MAH'ta DP'ci kadroları tasfiye etmek için MAH'ın başına Milli Birlik Komitesince Ziya Selışık getirilmişti. Selışık, 1938 yılında MAH'da müfettiş olarak göreve başlamış, çeşitli kademelerde görev almış, teşkilatı bilen biriydi.¹¹⁰ Ziya Selışık'ın gündem maddelerinden biri MAH'ın tasfiyelerden sonra yeniden teşkilatlandırılmasıydı. MAH'ın yeni dönemde yeniden teşkilatlanmasını takip eden MBK (Milli Birlik Komitesi) üyelerinden Suphi Gürsoytrak'ın¹¹¹ söyleşilerinde MAH, SAVAK ve Mossad arasındaki işbirliğinden bahsetmektedir.¹¹² Ayrıca Gürsoytrak, kendilerinin görevlendirdiği MAH Reisi Selışık'a dair MAH-Mossad ilişkisi bağlamında şöyle bir anekdot

¹⁰⁸ 5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Johnson'ın Başbakan İnönü'ye gönderdiği ve tarihe Johnson Mektubu olarak geçen mektupta Kıbrıs'a bir müdahalede NATO (Amerikan) silahlarının kullanılmayacağını söylemesi Türkiye- ABD ilişkilerinin sarsılmasına neden olacaktır. Gerek ABD'nin bu tutumu gerekse BM Güvenlik Konseyi'nde Kıbrıs bağlamında bir destekçi arayışı neticesinde Türkiye, SSCB ile görüşmelere başlar. 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin SSCB'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirir ve Kıbrıs konusunu görüşerek bir takım kültür anlaşmaları imzalanır. SSCB ile yakınlaşmayı 4-13 Ocak 1965 tarihleri arasında Yüksek Sovyet Presidium üyesi Nikolay Podgorni başkanlığında bir Sovyet Parlamento Kurulunun Türkiye'ye ziyareti izler. (Soysal, s. 293-295)

¹⁰⁹ Segev, s. 279.

¹¹⁰ Erdal İlter, "Ziya Selışık" başlığı, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, MİT Basım Evi, Ankara, 2002

¹¹¹ Cüneyt Arcayürek'e bu bilgiyi veren Suphi Gürsoytrak'tır. Gürsoytrak, Milli Birlik Komitesi üyesi idi.

¹¹² Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 51.

paylaşmaktadış: “İsrail maslahatgzarlığından çağrılar, hep gündüz saatlerine rastlar. Bir gün böyle bir çağrıya gittim. Baktım Selişik orada. Ne işi vardı İsrail temsilciliğinde, bir garip. Bir eklenti yapayım. O zamanki maslahatgzarın babası da İsrail hkmetinde ye.”¹¹³ Bahsedilen maslahatgüzar Moşe Sasson’dur. Moşe Sasson’un babası Eliyahu Sasson¹¹⁴ idi. Eliyahu Sasson ise Periferi doktrinini ortaya atan Reuven şiloah’ın arkadaşı, İsrail’in Ankara’daki diplomatik temsilciliğin eski şefi, Zorlu ve Menderes ile görüşerek süreci yürüten mzakereciydi.

27 Mayıs ile beraber bittiği iddialarının¹¹⁵ aksine, yıllar sonra ortaya çıkan Eli Cohen’in operasyonlarına dair bilgiler ve 27 Mayıs sonrası devam eden MAH-Mossad ilişkisi ve irtibatı, iki Periferi doktrini bağlamında iki ülke arasında kurulan istihbarat ve güvenlik işbirliğinin hükümet bazında ilerlemediğinin en kıymetli göstergeleri olmuştur. Ancak bu ilişkinin üst siyasi desteğinin eksik kaldığı bir gerçektir. Bu durum, Türkiye’nin o dönemki iç siyasi şartları, Kıbrıs meselesiyle meşguliyet, Johnson mektubu sonrası SSCB ile yakınlaşma gibi örneklerle açıklanabilir

Resim: Levi Eşkol ve İsmet İnönü

Eliyahu Sasson’un oğlu İsrail maslahatgzaru Moşe Sasson’un bu eksikliği gidermek için çalışmalarını yoğunlaştırdığı görülmektedir. Menderes sonrası yeni dönemde kurulan düzende İsmet İnönü’nün ordu tarafından desteklendiği, diplomatik Őeflerce biliniyordu. lke içeride Talat Aydemir darbe teşebbüsleri ve hükümet değişiklikleriyle meşgul idi. 1964 yılı başlarından itibaren Kıbrıs’ta Türklere yönelik katliamların hız kazanması ve i gelişmelerde nispeten

¹¹³ Arcayürek, s. 52

¹¹⁴ Noa Schonmann, “Back Door Diplomacy”, Clive Jones (ed), *Israel’s Clandestine Diplomacies*, Oxford University Press, 2013, s. 100.

¹¹⁵ Noa Schonmann gibi akademisyen iki ülke arasındaki istihbarat işbirliğinin 27 Mayıs’tan sonra devam etmediğini iddia etmektedirler. (Schonmann, s. 101)

rahatlama yaşanması,¹¹⁶ Türkiye ile İsrail ilişkilerinde ikinci kez başbakanları bir araya getirecekti. Başbakan İnönü'nün 30 Haziran 1964 tarihinde Brüksel'de NATO'yu ziyareti sırasında İsrail Başbakanı Levi Eşkol ile görüştü. Görüşme talebinin kimden geldiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber İsrail'in Ankara'daki maslahatgüzarı Moşe Sasson'un çabalarıyla olduğu tahmin edilmektedir. Görüşmenin yaşandığı günlerde İsrail tarafını ilgilendiren durumların başında kuşkusuz, yaklaşık 25 gün önce Kudüs'te Yaser Arafat tarafından kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü geliyordu.¹¹⁷ Bunun yanında görüşmeden yaklaşık 45 gün önce SSCB Başkanı Kruşçev'in Kahire ziyareti vardı. Kruşçev, Nasır'a "Sovyetler Birliği Kahramanı" nişanını vermişti.¹¹⁸ Türkiye'nin ise gündemini meşgul eden en büyük gelişme Kıbrıs'tı. Türk-ABD ilişkilerini geren Johnson mektubu bu görüşmeden 20 gün önce Türk tarafına iletilmişti. Mektuptan iki hafta sonra Başbakan İnönü, Başkan Johnson'un konuğu olarak Vaşington'a davet edilmesine rağmen Türkiye ABD'nin diğer yüzünü görmüştü. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgede başkaca aktörlerle dirsek temasına girdiğini görüyoruz. Bunlardan biri İnönü-Eşkol görüşmesidir.¹¹⁹

İnönü-Eşkol görüşmesinde İnönü'nün, Türkiye'nin İsrail düşmanlarını kendi düşmanları olarak görmeye devam edeceğini, ilk fırsatta diplomatik ilişkilerin en üst seviyeye çıkarılması için çabalayacağını söylediği, Eşkol'ün ise bu konuda hayal kırıklığına uğradıklarını beyan ettiği, bunun üzerine İnönü'nün Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e dönerek "ne zaman Büyükelçimizi gönderebiliriz?" diye soru yönelttiği kaydedilmektedir.¹²⁰ Türkiye'de ise 6 Haziran 1964 tarihinde asker ile sivil idare arasında "titrek muhalefet" görevinde bulunan AP Başkanı Rağıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine Parti liderliğine arayış başlamış ve sağ bir söyleme sahip Süleyman Demirel Kasım 1964'te parti başkanı olmuştu. 13 Şubat 1965 tarihinde TBMM'de yapılan

¹¹⁶ 22 Kasım 1963 tarihinde İsmet İnönü'nün başbakan olduğu koalisyon hükümetinin düşmüş ve Aralık 1963'te hükümet kurma görevi verilen İnönü'nün yeterli desteği alamayıp Türk siyasi tarihinde ilk kez azınlık hükümeti kurmuş olmasına rağmen, en azından rejime yönelik tartışmalar bitmiş, gerek askerler gerekse siyasilere, koalisyon hükümetlerinin getirdiği ekonomik istikrarsızlıktan çıkmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Diğer bir konu Kıbrıs meselesiydi. Bu gündemler, siyasi rekabetin ülke sathında azalmasına ve dikkatlerin anılan problemlere yoğunlaşmasına imkan tanıyordu.

¹¹⁷ Onun öncesinde 13-16 Ocak 1964 tarihlerinde Kahire'de 13 Arap devlet liderinin katılımıyla bir zirve gerçekleştirilmiş, İsrail'e karşı dayanışma içerisine girilmesine, bir Filistin Kurtuluş Ordusu kurulmasına ve her yıl bir zirve toplantısı yapılmasına karar verilmiştir. (Soysal, 291)

¹¹⁸ Soysal, s. 290.

¹¹⁹ Diğer dirsek temasları şunlardı: 21-22 Temmuz 1964 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanlarının (Cemal Gürsel, Rıza Şah Pehlevi, Eyüp Han) İstanbul'da yaptıkları toplantıda Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD) kurmaları. Diğeri ise 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Dışişleri Feridun Cemal Erkin'in SSCB'ye resmi ziyareti. Bu ziyarette kültür anlaşmaları imzalanacaktı. (Soysal, s. 293)

¹²⁰ Schonmann, s. 103.

bütçe görüşmelerinde AP milletvekilleri İnönü'nün bütçesini desteklememiş ve İnönü hükümeti devrilmişti. AP'nin yeni lideri hemen kurulacak hükümetin başına geçmemiştir. Seçimlere sekiz ay vardı ve geçici hükümetin kurulması görevi Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmişti. Ürgüplü ismi Türkiye-İsrail istihbarat ve güvenlik ilişkileri bakımından ilginç bir isimdi. Menderes döneminde gizli görüşmelerin yürütüldüğü dönemde müzakerelerin ABD'de ayağını İsraili mevkidaşı Abba Eban ile beraber yürüten kişiydi. Ürgüplü'nün 8 aylık Başbakanlığı sürecinde MAH reisliğine ise yine Ziya Selışık getirilmişti.¹²¹ Selışık'ın tekrar MAH reisliğine getirilmesi İnönü-Eşkol görüşmesinden iki ay sonra gerçekleşecekti. Selışık MAH'ın MİT'e dönüştüğü¹²² dönemdeki başkanı iken Başbakan Suat Hayri Ürgüp idi.¹²³

1967 senesi diplomatik olarak Türkiye ve İsrail'in karşı karşıya geldiği bir yıl olmuştur. Bunun nedeni kuşkusuz 5-10 Haziran 1967 tarihleri arasındaki Altı Gün Savaşı'dır. Savaş sırasında ve sonrasında Türkiye, Arapların yanında yer almış, savaş sırasında komşu Arap ülkelerine yiyecek, giyecek ve ilaç yardımında bulunmuş, ayrıca Kızılay eliyle Suriye ve Arap ülkelerine malzeme göndermiştir. Tüm bunların yanında BM Genel Kurulu'nda Kudüs'ün Filistin lehine bir kararının ortak sunucularından olmuştur. Türkiye'nin bu tutumu Mısır ve Suriye basınında sitayişle karşılanmış, müteakip dönemde Ürdün Kralı ve Tunus Dışişleri Bakanı gibi Arap devlet adamlarının Türkiye'ye ziyaretlerini sağlamıştır.¹²⁴ 1967 senesi Türkiye açısından Kıbrıs'ta Türklere yönelik ölümcül saldırıların arttığı bir dönemdir. Türkiye ve Yunanistan savaşma noktasına gelmiş, ülkenin bir kısmında karartmalar yapılmıştır. MAH'tan MİT'e dönüşen istihbarat servisinin elemanlarının ise ülke içinde Sovyet ajanlarından ziyade olaşı eylemlerini engellemek için Yunanlıların peşine düştüğü bir dönemdir.¹²⁵

6. 68 Kuşağındaki Bazı Grupların Radikalleşmesi: 1970-1975

1967 yılı Türkiye ve İsrail gizli servislerinin kendi dertleriyle ilgilendikleri bir yıldır. Kıbrıs konusunda yaşanan gerilimden dolayı dönemin Genelkurmay Askeri İstihbarat Daire Başkanı Ahmet Sezai Orkunt, 27 Nisan 1966 tarihinde İsrail askeri ataşesine Türkiye'nin ilişkileri dondurma kararını bildirmişti.¹²⁶ Orkunt, bu gelişmenin ardından 1967 yılında henüz 49 yaşındayken emekliye

¹²¹ Selışık'ın tekrar MAH reisliğine getirilmesi İnönü-Eşkol görüşmesinden 2 ay sonra vuku bulacaktı.

¹²² MAH'ın MİT'e dönüşümü "Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu"nun 22 Temmuz 1965 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla tamamlanacaktı.

¹²³ Selışık'ın birinci reislik dönemi 3 Haziran 1960 - 17 Ocak 1961 iken ikinci dönemi 29 Ağustos 1964- 13 Temmuz 1965 tarihleri arasındadır.

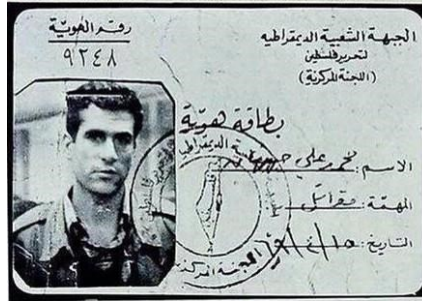
¹²⁴ Soysal, s. 308-309.

¹²⁵ Eymür, s. 45.

¹²⁶ Bengio, s. 102.

ayrıldı.¹²⁷ Bazı araştırmacılar Periferi Doktrinin bu gelişmeyle sonlandığını iddia etmektedir. Ancak bu alanın önemli isimlerinden Bengio bu gelişmeyle sadece Periferi doktrinin askeri kısmının sona erdiğini ifade etmektedir. Zira o tarihte MİT'te askerin etkisi olmasına rağmen Periferi Doktrinin esasını oluşturan istihbari işbirliği devam edecekti. 1968 yılında dünya çapında gelişen olaylar ve sol hareketin şiddete evrilmesi, iki ülke istihbarat servislerinin "Periferi doktrini kapsamında" 1970'lerin sonuna kadar beraber çalıştıklarını kanıtlamaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi 1968 olayları dünyada gelip geçerken Türkiye'de devam etmiş ve siyasi atmosfer haricinde gençlerin içinde yer aldığı ayrı bir sokak hareketine dönüşmüştü. CHP ile birlikte ilk defa 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi Meclis'e girmişti. Ancak bu gençler CHP'den umduklarını bulamamış, TİP'in ise siyasi gücü yetersizdi. 12 Haziran 1968 tarihinde İstanbul Üniversitesi işgali ve ardından ABD'nin Altıncı Filo'sunu protesto olayları yaşanmıştı.¹²⁸ Ocak 1969'da, CIA geçmişi bulunan ve Türkiye görevinden önce Vietnam'da bulunan ABD'nin yeni Büyükelçisinin ODTÜ rektörünü ziyaretinde olayların çıkması ve Büyükelçinin makam otosunun yakılması ülkedeki gerginliği artırmıştı. O andan itibaren mücadele yasadışı bir hal alırken Türkiye'de ABD ve İsrail aleyhtarlığı gözle görünür hale gelmişti. Öğrenciler ODTÜ'den resmen atılırken Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin komando eğitimi vereceği duyuruldu. 68 Kuşağı gençlerinde "emperyalizme karşı savaşılan Filistin örgütlerin" kamplarında operasyon ve silahlanma eğitimi almalarına dair bir gündem oluştu.¹²⁹

Resim: Deniz Gezmiş'in el-Fetih üyesi kartı

İsrail'e karşı eylemlerinden dolayı Filistin hareketi, sadece Türkiye'deki devrimcilerin değil, aynı zamanda dünyanın her tarafındaki fikirdaşlarının ilgisini

¹²⁷ Orkunt, s. 46.

¹²⁸ Amerikan 6. Filo yönelik gösteri ve askerlerin denize atılması dönemin CIA İstasyon Şefi tarafından şaşkınlıkla karşılandığı kaydedilmektedir. (Ayrıca bkz. Murat Yetkin, *Meraklısı için Entrikalar Kitabı*, Doğan Kitap, İstanbul 2017)

¹²⁹ Akşin, s. 261.

ekmiŐti. Filistin kampları, Türkiye ve diğer ülkelerden gelen muhalif gençlere ev sahipliği yapıyordu. Devrimci gençler ve örgütler, bir program çerçevesinde değil, bireysel gönüllülükle gelerek bu kamplara dahil oluyorlardı.¹³⁰ Türkiye'den giden kişilerin izledikleri yol ise dönem itibariyle Filistin örgütlerine destek veren Suriye idi. Özellikle sınırının Hatay ile KamıŐlı uçlarındaki Suriye'ye giriş yaptıkları bilinen Türk devrimciler Halep veya Şam'a ulaŐıp Suriye istihbaratı Muhaberat tarafından sorgulanmaları neticesinde Filistinli örgütlere teslim ediliyor, görüşmeler neticesinde ilgili Suriye ve Lübnan'daki kamplara intikalleri yapılıyordu.¹³¹ Türkiye'den Filistin kamplarına ilk giden kişi Mart 1968'de Semih Din idi. Onu Ekim 1968'de Abdülkadir YaŐargn ve Mustafa elik takip edecekti.¹³²

Diğer ülkelerdeki devrimci hareketlerde olduğu gibi Türk devrimci gençler için, o yıllar İsrail'e karşı milisler yetiŐtiren Filistin kamplarında ideolojik ve silahlı eğitim cazip hale gelmişti. Bu geçiŐler, Türk güvenlik birimlerinin dikkatinden kaçmamıŐtı. MİT bünyesinde kontrespiyonaj faaliyetleri gerçekleŐtiren ekibin gözde istihbaratçısı ve kritik dönemlerde yurtdıŐı görevinde bulunacak olan Hiram Abas'ın, YaŐargn ve elik'in Filistin'e vardığı günlerde Beyrut'a görevlendirmesi çıkmıştı.¹³³ Hiram Abas, geniş bir casusluk Şebekesi kurarken bu Őebekenin içinde Arapların yanında Ermeniler de olacaktı. Ayrıca Abas, ileride Mossad, Aman ve Shabak ile eŐit düzeyde olan Bilimsel İlişkiler Bürosu başkanlığına kadar yükselecek Mossad Ajanı Rafi Eitan ile Beyrut'ta tanışacaktı.¹³⁴ Abas 1970 yılının sonunda İstanbul'a dönerken halefi, MİT İstanbul Bölge BaŐkanlıĐından emekli olacak ve Tansu iller'in istihbarat danışmanı olacak olan Nuri GündeŐ idi. GündeŐ, Abas'ın casusluk Őebekesinde elemeler yapacağı gibi Őebekesiye geniŐletecekti.¹³⁵ Lübnan, dönem itibariyle Filistin kamplarının olduğu ve dünyanın her yerinden devrimcilerin yoğun bir Şekilde geldiği bir ülkeydi. 1950'lerin sonunda Suriye ve Mısır'daki SSCB varlığından dolayı güvenlik endiŐesiyle Periferi doktrininde bir araya gelen Türkiye ve İsrail bu kez Filistin kamplarından eğitim alıp kendilerine yönelik eylemlere giriŐecek gruplara karşı bir araya gelecekti.

¹³⁰ Türkiye'den de birçok devrimci gencin bu Şekilde Filistin kamplarına katıldıkları kaydedilmektedir. (Oktay Duman, *Devrimcilerin Filistin Günlüğü 1968-1975*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13-14)

¹³¹ Filistin kamplarında eğitim gören Türk devrimcileriyle yapılan röportajların derlenmesiyle oluşan Oktay Duman'ın kitabından bu konuda tafsilatlı bilgi edinmek mümkündür. (Oktay Duman, *Devrimcilerin Filistin Günlüğü 1968-1975*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015)

¹³² Oktay Duman'ın gerçekleştirdiği görüŐmelerle hazırlanan kitapta, Filistin'e Türkiye'den giden ilk kişinin Abdülkadir YaŐargn'n değil, Semih Din olduğu vurgulanmaktadır. (Duman, s. 33)

¹³³ Eymür, s. 35. Dönemin Ğrenci liderlerinden Deniz Gezmiş de bir süre Filistin kamplarında kalmıştı.

¹³⁴ Soner Yalçın, Doğan Yurdakul, *Bay Pipo*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 148.

¹³⁵ Yalçın, s. 164.

Türkiye iç gündemi, Demirel'in iktidarda görev süresinin biteceği 1969 yılından itibaren çalkalanmaya başlayacaktı. Dört yılın ardından Demirel 1969 seçimde %47 oy almıştı ancak ekonomik durgunluk Demirel'e zarar veriyordu. 1970'lerin başında olaylar tırmanışa geçti. Öğrenci olaylarına ilaveten 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde DİSK'e yönelik bir yasa tasarısını bu kez işçiler protesto etmişler, çalışmayı reddetmişlerdi. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), 3 Mart 1971 tarihinde 3 ABD'li subayı kaçırmıştı. Polis, kaybolanların ODTÜ'de saklandığını düşünerek arama yapınca polis ve öğrenciler karşı karşıya gelmişti. Asker bu durumdan rahatsız olmuş, 12 Mart 1971 tarihinde durumdan hükümeti ve meclisi sorumlu tuttuğu bir Muhtıra yayınlamıştı. Muhtıra'da "partilerüstü" bir hükümetin gerekli olduğu belirtiliyordu.¹³⁶

Türkiye, 27 Mayıs'tan sonra askerin yeniden yönetimde etkin olduğu bir döneme giriyordu. Ancak bu sefer sivil siyasiler TBMM'nin kapanmasını bir şekilde engellemişlerdi. Bir yandan askeri rahatsız etmiyorlar ve askerin sunduğu ismin Başbakan olmasını kabul ediyorlardı. Ecevit Mart 1972'de CHP'nin yeni Genel Başkanı olarak siyaset sahnesine girerken askere karşı Demirel ile beraber duruyorlardı. TBMM bünyesinde 1973 yılının iki önemli seçiminde de (Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı) benzer tutumlarını sergilemişlerdi. İçeride siyasi istikrarsızlığın olduğu bu dönemde, dışarıda Kıbrıs'taki gelişmeler önemli bir başlıktı. Çalışmamız bağlamında ise Mısır ile temasın yeniden kurulduğu, Suriye, Irak ve SSCB ile görüşmelerin sıklığı görülmektedir.¹³⁷

MİT, Ortadoğu'nun önemli merkezlerinden Beyrut'ta 1968'den itibaren ajanlık ağı kurarken 1970'lerin şartları itibarıyla MİT'in yurt içinde de operasyonları vardı. Türk solunu takip ettikleri gibi Arap öğrencilerin kurduğu illegal toplulukları da takip ediyorlardı. Bu örgütler arasında Filistin hareketinin bilinen örgütlerinden el-Fetih, Suriye tarafından kurulan Filistin kurtuluş hareketlerinden el-Saika, (Filistin) Demokratik Halk Cephe, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Irak Talebeler Birliği ve Suriye Talebeler Birliği yer alıyordu. Bu örgütler, Türkiye'de radikalleşen sol gruplarla temas halinde olup¹³⁸ Türk

¹³⁶ Akşin, s. 267-269.

¹³⁷ Suriye ve SSCB ile yakınlaşma sağlanırken, Kıbrıs'taki gelişmeler takip ediliyordu. Nisan 1972'de SSCB Yüksek Şurası Prezidium Başkanı Nikoley Podgorni'nin ziyareti, Nixon'ın "detente (yumuşama)" kapsamında SSCB'yi ziyareti, Mart 1971'de iktidara gelen Hafız Esed'in Dışişleri Bakan Yardımcısının Haziran 1972'de Türkiye'yi ziyareti, Temmuz 1972'de Mısır'da başkan Enver Sedat'ın SSCB üs ve tesislerine el koyması ve Batı'ya yönelmesi, 2-7 Eylül 1972'de Dışişleri Bakanı Bayülken'in Irak'ı ziyareti, 19 Eylül 1972'de Irak Cumhurbaşkanı Bekir'in Türkiye'yi ziyareti, Dışişleri Bakanı Bayülken'in 18-23 Aralık 1972'de Suriye'yi ziyareti, 26-30 Temmuz 1973'te Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdulhalil Haddam'ın Türkiye'yi ziyareti, 25-28 Ağustos 1973'te Irak Dışişleri Bakanı Abdulbaki'nin Türkiye'yi ziyareti, 15-19 Eylül 1973'te Dışişleri Bakanı Bayülken'in Mısır'ı ziyareti.

¹³⁸ Duman, s. 21.

gençlerin Filistin'deki kamplarla bağlantılarını sağlandığı ilk temas noktalarıydı.¹³⁹

Türk radikal solu 12 Mart Muhtırası sonrası sıkıyönetimi tanımadığını ve silahlı eylemlere devam edeceğini duyurmuştu. Bu bağlamda, 17 Mayıs 1971 tarihinde Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) üyeleri Mahir Çayan ve arkadaşları İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırarak, hapisteki arkadaşlarının serbest bırakılmasını talep ettiler. Dönemin sıkıyönetim idaresinden sorumlu kişi Orgeneral Faik Türün idi. Türün, Elrom'un serbest bırakılması için iki kere Sıkıyönetim bildirisi yayınlamış, sokağa çıkma yasağından istifade ederek İstanbul'da şüphelenilen evlere MİT mensupları ile beraber baskınlar gerçekleştirmiştir. THKP-C'nin talepleri karşılanmayınca Elrom öldürüldü ve birkaç gün sonra cesedi bulundu. 6. Filo'ya karşı eylemler nasıl CIA'yi teyakkuz haline getirmişse, Elrom hadisesi ve Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve THKP-C örgüt üyelerinin Filistin kamplarında eğitim alarak Türkiye'de silaha sarılması MİT ile Mossad arasında yaklaşık 15 yılı bulan ilişkinin başka bir teması haline gelecekti. Elrom hadisesinden sonra Hiram Abas ve Mehmet Eymür gibi istihbaratçılar şüpheli evlere baskınlar gerçekleştirerek gözaltına aldıkları kişileri "Ziverbey Köşkü"nde sorgulamaya almaya başlamışlardı.¹⁴⁰

MİT, cezaevinden kaçan Mahir Çayan ve arkadaşların peşindeydi. Onlar ise Sinop'ta görevli 3 İngiliz teknisyeni kaçırıp rehin almış ve hükümetten taleplerde bulunan bir bildiri yayınlamışlardı. Takip neticesinde Çayan ve ekibinin Niksar'ın Kızıldere köyünde saklandıkları tespit edilmişti. Çayan'ların silahla mukavemet göstermeleri üzerine 30 Mart 1972 tarihinde operasyon yapılmış, rehinelere eylemciler tarafından infaz edilmiş, örgüt üyeleri ise (Ertuğrul Kürkçü hariç) öldürülmüştü. Mahir Çayan ile THKP-C mensupları arasında makale konusu itibarıyla dikkat çeken isim "Prenses" kod adlı İlyas Aydın idi. İlyas Aydın bir yüzbaşı idi ve THKP-C'ye sempati duyuyordu. Tüm bunların yanında Mahir Çayan'ın kayınbiraderi Orhan Savaşçı'nın Hava Harp Okulu'ndan devre arkadaşıydı.¹⁴¹ Arkadaşları 22-23 Şubat 1972 tarihinde 2-3 saat sonra döneceğini söyledikten sonra İlyas Aydın'dan bir daha haber alamamışlardı. Daha sonra Kızıldere hadisesi yaşanmıştı. İlginç bir şekilde Mehmet Eymür, İlyas Aydın'ın Kızıldere'ye kadar arkadaşlarından habersiz bir şekilde geldiği ve operasyondan hemen önce oradan ayrıldığı bilgisini aldıklarını söylüyordu. Bu tarihten sonra günümüze kadar bir daha kendisinden haber alınamamıştı. Bundan dolayı, İlyas Aydın diğer THKP-C mensuplarında

¹³⁹ Eymür, s. 57-58.

¹⁴⁰ Eymür, s. 74-76.

¹⁴¹ İlbay Kahraman, *Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 82.

MİT ajanı olmakla suçlanmıştı.¹⁴² Ancak Eymür, İlyas Aydın'ın MİT'le bir alakası olmadığını bildiğini, ancak İlyas Aydın'ın kendisi için de bir şüphe olduğunu ifade ediyordu. Eymür'e göre "İlyas Aydın MİT değil ama herhangi başka bir örgütün THKP-C içindeki ajanı olabilirdi."¹⁴³ Dikkatleri daha fazla çeken bilgi ise İlyas Aydın'ın Çayan'ları takip için Kızıldere'ye kadar geldiği ve operasyondan kısa bir süre önce olay yerinden ayrıldığıdır.¹⁴⁴

Kızıldere Olayından yaklaşık bir yıl sonra İlyas Aydın'ın Filistin kamplarına¹⁴⁵ sığındığı bilgisi ulaşması üzerine Mahir Çayan'ın eşi Gülten Çayan, THKP-C'nin Kızıldere sonrası yeniden teşkilatlandırılmasında görev alan Hasan Ercan Erciyes'i Beyrut'a göndermiş, daha sonra kendisi Beyrut'a uçmuştur. Gülten Çayan Beyrut'a vardığında onu karşılayan Erciyes, İlyas Aydın'ın Filistin kamplarında eğitim alan ve THKO'lu¹⁴⁶ bir grup tarafından sorguya alındığı ve sorgu sırasında öldürüldüğünü öğrendiğini aktarmıştır.¹⁴⁷ Bu iddiaya rağmen kendisinden şüphelenilen birinin Filistin kamplarına sığınması pek akla yatmamaktadır. İlyas Aydın'ın öldürüldüğüne dair bir kanıt da bulunmamaktadır. İlyas Aydın'ın bir casus olma ihtimali gerek faaliyetlerinden gerekse Eymür'ün sunduğu bilgiler ışığında güçlenmektedir. Doğrudan hangi haber alma servisiyle irtibatlı olduğunu tespit etmek güçtür. Zira o dönem dünyanın birçok yerinden devrimci silahlı gençleri takip etmek için ilgili ülkeler kamplara ajanlar sokmuştur. Ancak Başkonsolos Elrom'un ölümü, MİT'ten olmadığına dair Eymür'ün bilgi paylaşımı, Filistin kamplarıyla bağlantılı Türk sol örgütleriyle ilintisi göz önüne alındığında Mossad ile ilişkisi kuvvetle muhtemeldir.

Bu dönemde konumuz itibarıyla dikkatleri çeken diğer gelişme Nahr el-Bared Filistin kampında yaşananlardı. Nahr el-Bared (Nehr el-Barid), Lübnan'ın Trablusşam şehrine 16 kilometre uzaklıkta Lübnan'ın Suriye ile kuzey sınırına yakındı. Başka bir ifadeyle, Lübnan'da yer alan Filistin kamplarından İsrail sınırına en uzak olanıydı. Ancak deniz kenarında oluşu ve İsrail'e uzaklığından dolayı güvenliğine pek önem verilmemesinden dolayı saldırıya açık bir haldeydi.¹⁴⁸ 1969 Kahire Anlaşması uyarınca Lübnan güvenlik güçlerinin kampa girişleri yasaktı, iç güvenliği Filistinli fedailer sağlıyordu. Nahr el-Bared, Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi'nin kampıydı ve Türk devrimcileri de ağırılıyordu. 21 Şubat 1973 gecesi Kamp'a bir

¹⁴² Turhan Feyzioğlu, *Mahir*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 322.

¹⁴³ Eymür, s. 84.

¹⁴⁴ Eymür, s. 84-85.

¹⁴⁵ Filistin'de Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi'nin (FDHKC) kampları kastedilmektedir.

¹⁴⁶ Aslında THKO, THKP'nin rakibi olarak sayılabilecek bir örgüt olup böyle bir sorguya neden giriştiği başka bir makale konusudur. Daha detaylı bilgi için (Kahraman, s. 84-88)

¹⁴⁷ Kahraman, s. 86.

¹⁴⁸ Kampın güvenlik açığı olduğuna dair Türk devrimcilerin görüşleri için bkz. Duman s.359-361.

saldırı gerekleŒmiŒti. Denizden gelen İsrail komandoları ile Kampta yer alan silahlı unsurlar arasında atıŒma yaŒanmıŒtı. Kampa bulunan 11 Türk devrimcisinden 8'i ölürken, diğeri 3' yaralanmıŒ ve 3 yaralıdan biri İsrail askerlerince tutsak alınmıŒtı. Tutsak olan kiŒi Faik Bulut idi ve İsrail'de 7 yıl tutuklu kalmıŒtı.¹⁴⁹ İsrail güvenlik güçlerince gerekleŒtirilen sorgusunda Faik Bulut, kendisine kampta saldırıya uğrayan 11 arkadaŒının fotoğraflarının gösterildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰

İsrail'e söz konusu bilginin MİT tarafından verildiğiyi Mehmet Eymür tarafından 2000 yılında anlatılmıŒtır. Ocak 1973'te MİT'e CIA ve Mossad'dan gelen bilgiye göre, Kara Eylül rgt mensubu iki kiŒinin Mercedes marka bir araçla patlama gerekleŒtirmek üzere Türkiye'ye girecekti. Eymür Nahr el-Bared olayını mealen Œu Œekilde açıklıyor: *"Aracın Cilvegözü Sınır Kapısından giriŒ yapmasının ardından İstanbul'a kadar takibi gerekleŒtirilmiŒ, Œehre giriŒinde iki militan MİT mensuplarınca gözaltına alınmıŒ, bilgiyi paylaŒan istihbarat servislerine haber verilmiŒti. Biri Mossad, diğeri İsrail Hava Kuvvetleri'nden hava istihbaratında görevli iki istihbaratıya kiŒilerin verdiğiyi bilgiler aktarılmıŒtı. İki militan ise MİT Karargahının verdiğiyi talimat uyarınca haklarında yasal iŒlem yapılmadan Suriye'ye sınır dıŒı edilmiŒti. Mossad'a verilen bilgilerden 2-3 gün sonra İsrail'in Lübnan'daki kampa saldırdığı aanslara dŒmŒt. İsrail güvenlik teŒkilatları, terör iŒbirliğı çerçevesinde Türk servisinden aldıkları bilgiyi vakit kaybetmeden operasyona evirmiŒti."*¹⁵¹ Faik Bulut'un İsrail'e götürüldüğünün öğrenilmesi üzerine sorgudan çıkan bilgileri MİT'in ilgili dairesindeki bir uzman gözüyle değeriendirmek üzere ileride MİT MsteŒar Yardımcılığı görevine gelecek olan (MİT MsteŒarlığı için de ismi geçecekti) Mikdat Alpay İsrail'e gnderilmiŒti.¹⁵²

MİT-Mossad arasındaki istihbarat iŒbirliğinin örnek olay ıŒığında görüldüğü Nahr el-Bared baskınından 8 ay sonra Ortadoğuyi yeni bir savaŒa uyanacaktı. İsrail'in 1967 Altı Gün SavaŒında iŒgal ettiğiyi Mısır, Ürdün ve Suriye topraklarının boŒaltılmaması sonucu gerginlik, Filistin fedayilerinin eylemleri ve BM ile süper glerin uzlaŒtırma çabalarının sonuçsuz kalması zerine Mısır ve Suriye 6 Ekim 1973 tarihinde (Yom Kippur SavaŒı) İsrail'e beklenmedik bir saldırı gerekleŒtirdiler. SavaŒta tarafların birbirine üstünlük sağlayamaması,¹⁵³

¹⁴⁹ Duman, s. 368.

¹⁵⁰ Faik Bulut, *Filistin Rüyası*, Berfin Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 224.

¹⁵¹ Mehmet Eymür, bir süre grŒlerini atin.org'ta yayınladığiyi ve son yıllarda yayıma ara verdiğiyi görülmektedir. Konuyla ilgili yazısı için <http://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=278>

¹⁵² Atin.org, 12.11.2000, EriŒim tarihi 25.01.2019 <http://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=278>

¹⁵³ Cengiz andar, 1973 Yom Kippur SavaŒını, diplomatik planda 1967 dönemiyle karŒılaŒtırıldığında Arapların galip geldiğiyi yorumunda bulunmaktadır. (Cengiz andar, *Direnen Filistin*, May Yayınları, İstanbul, 1976, s. 206)

İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği toprakları korumasını sağladı.¹⁵⁴ Savaş günlerinde ve sonrasında Türkiye diplomatik açıdan İsrail'in karşısında yer almıştı. Savaştan bir ay önce Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken Mısır'ı ziyaret etmişti. Daha öncesinde 26-30 Temmuz 1973 tarihinde Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdulhalil Haddam'ın Türkiye'yi ziyareti, 25-28 Ağustos 1973'te Irak Dışişleri Bakanı Abdülbaki'nin Türkiye'yi ziyareti olmuş, Mısır'ın bir yıl önce SSCB üslerini kapattığını duyurması Türkiye'nin Araplardan kaynaklı tehditlerin silinmesini sağlamıştı.¹⁵⁵ Yom Kippur Savaşı sebebiyle Suudi Arabistan'ın başını çektiği petrol üreten Arap ülkelerin İsrail'i destekleyen devletlere uyguladığı petrol ambargosu diplomatik ve ekonomik açıdan Türkiye'nin Araplarla yakınlaşmasını sağlamıştı.

Yom Kippur Savaşından sekiz ay sonra ve Türkiye'nin Araplara yakınlaşması sürerken, 15 Temmuz 1974 tarihinde, "enosis" hedefiyle Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'nın desteğini alan EOKA-B (Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü) örgütü Kıbrıs Devlet Başkanı Makarios'u devirdi ve Kıbrıs Helen Cumhuriyeti'ni ilan etti. Gelişmeler üzerine 20 Temmuz sabahı Türk askeri, hava kuvvetlerinin himayesinde Girne plajına çıkarken, Lefkoşa yakınlarına havadan indirme yapıldı. Kıbrıs'taki gelişmeler İsrail için de önem arz ediyordu. Daha evvel belirtildiği gibi İsrail, Ada'da Rumlardan ziyade Türklere daha yakındı. 19 Ağustos 1974 tarihli Der Spiegel'e göre "İsrail, Kıbrıs'a askeri seçenek konusunda Türkiye'yi destekliyordu". 27 Nisan 1975 tarihli Yunan gazetesi Ta Nea ise, İsrail savaş uçaklarının Türkiye'ye bilgi sağlamak ve destek amacıyla Temmuz 1974'ün başlarında (henüz Darbe ve Harekat olmamış iken) ve Harekatın ilk günlerinde Kıbrıs hava sahasını ihlal ettiğini yazıyordu.¹⁵⁶

Ada'da uzun yıllardır faaliyet gösteren ve darbenin arkasındaki güç EOKA, başta Türkler olmak üzere Makariosçu Rumlara ve İngilizlere yönelik terör eylemlerine girişiyordu. 1970'lerin başlarından 20 Temmuz 1974 tarihine kadar EOKA-B ismiyle faaliyet yürütmüştü.¹⁵⁷ EOKA ismi Türk ve İsraili güvenlik güçlerine yabancı değildi. Devrimci bir hüviyete sahip olması ve gerilla eğitimi alma maksadıyla EOKA'nın üyeleri Filistin kamplarında bulunmuşlardı. Durumun aciliyetinden dolayı 1974 Kıbrıs Barış Harekâtından bir ay sonra

¹⁵⁴ 18 Ocak 1974 tarihinde İsrail-Mısır arasında, 31 Mayıs 1974 tarihinde İsrail-Suriye arasında İsrail'in işgal ettikleri toprakların bir kısmından çekilmesine dair ateşkes (disengagement) anlaşmaları bu cümlenin istinasını oluşturmaktadır. (Soysal, s. 342)

¹⁵⁵ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler (1960-1980)", Ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt I (1919-1980)* İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 794.

¹⁵⁶ "Israel's Role in the Invasion and Occupation of Cyprus" https://antipodes-antipodean.blogspot.com/2009/07/israels-role-in-invasion-and-occupation_27.html Erişim tarihi: 22 Ocak 2019

¹⁵⁷ Melek Fırat, "Kıbrıs Sorununun Uluslararasılaşması ve EOKA Eylemlerinin Başlaması", Ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt I (1919-1980)* İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 599-601.

Hiram Abas ve Mehmet Eymür Beyrut'a görevlendirildi. Abas, 1968-1971 yılları arasında Filistin kamplarında ajan şebekesi kurmak ve yönetmek için Beyrut'ta kalmıştı. Şimdi ise "FKÖ'nün EOKA'cılarını eğittiğine, lastik botlarla Kıbrıs'ın güneyine silah ve mühimmat sevk etiklerine dair önemli bilgiler" alınmıştı.¹⁵⁸ Kuşkusuz, Filistin kamplarında MİT'in casus şebekesinden istifade edilecekti ancak Mossad'dan gelecek bilgilere de ihtiyaç vardı. Zira EOKA da İsrail'e karşı olumlu tutum içinde değildi. İçeride İsrail'den hazzetmeyen¹⁵⁹ CHP lideri Bülent Ecevit Başbakan iken Yardımcısı Siyonist karşıtı söyleme sahip MSP başkanı Necmettin Erbakan idi.

Mehmet Eymür, "Kıbrıs Barış Harekatından sonra Yunanistan'dan saklanması gereken bilgilerin" başka servisler kanalıyla bu ülkeye sızması için dost servislerle "bilgi teatisi ve işbirliğinin çok düşük seviyede" olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰ Her ne kadar Abas ve Eymür'ün EOKA'nın Filistin kamplarındaki eylemleri için Beyrut'a gitmeleri ve Mossad'dan bilgi alması ihtimali olmakla beraber Eymür'ün söylediği "dost istihbarat servisleri" arasındaki soğukluk Periferi'ye de yansıtacaktı.

7. Periferi Doktrini'nde Sona Doğru: 1975-1979

1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında Arap devletlerin İsrail'e destek veren devlet ve şirketlere petrol satışını durdurması diplomatik zeminde Türkiye'nin Araplara yaklaşmasını hızlandırmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında Türkiye'ye yönelik silah ambargosunu yanında Türkiye gerek ABD gerekse Avrupa ile ilişkilerinde günümüze dek etkisi sürecek şekilde Kıbrıs sorununu yaşamaya başlamıştır. Petrol kriziyle Arapların diplomatik gücünün görülmesi, Kıbrıs davasından dolayı Türkiye'nin BM'de Arap ülkelerinin desteğini alma ihtiyacı, Hıristiyan Arapların Rum Ortodoks kiliseleri üzerindeki etkisi, Yaser Arafat'ın dünyaca popüler bir lider imajı kazanması gibi nedenler neticesinde Türkiye, Ocak 1975'te Türkiye'de Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bir ofisinin kurulmasını kabul edecek daha sonra aynı yıl BM Genel Kurulunda Siyonizm'i ırkçılık olarak kabul eden kararı destekleyecekti. 1976 yılında ise İslam Konferansı Örgütüne üye olacaktı.¹⁶¹ İsrail'de ise 1977 seçimlerin ilk kez sağcıların oyların çoğunluğunu alması ülke siyasetinde önemli değişikliğe neden olacaktı.

Türkiye'nin 1970'lerin ikinci yarısında Araplarla giderek yakınlık kurduğu bir gerçektir.¹⁶² Ancak Periferi doktrininin özelliği, askeri darbelerle, hükümet

¹⁵⁸ Eymür, s. 106.

¹⁵⁹ Nezhir Tavlaş, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 1 Sayı 3, Sonbahar 1994, s. 12.

¹⁶⁰ Eymür, s. 106.

¹⁶¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, s. 784-791.

¹⁶² Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler (1960-1980)", Ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt I (1919-1980)* İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 784-791.

değişikliklerine, politik duruşlara ve siyasi istikrarsızlıklara rağmen devam edebilmiş olmasıydı. Başka bir ifadeyle, Periferi doktrinin sona ermesine neden olan gelişmeler, siyasi gelişmeler değil, doktrinin içinden kaynaklı durumlarıdır. Periferi doktrinin bitişine neden olan durumları iç ve dış etkenler olarak ayırmak mümkündür.

Periferi doktrinin zayıflamasında dış etkenlerden biri kuşkusuz, Periferi'nin kurulmasına neden olan SSCB'nin bölgedeki etkisinin nispeten azalması, ABD-SSCB arasında yumuşamanın uluslararası anlaşmalara dökülmesi,¹⁶³ Ortadoğu'da Nasır'ın tarih sahnesinden silinmesi ve önceki sayfalarda kaydedildiği gibi Türkiye'nin Suriye ve Mısır ile kurduğu temaslardır. Diğer bir nokta ise Periferi'nin Kuzey Kuşağı "Trident" in üçüncü ortağı olan İran'ın 1975 yılında Periferi'ye karşı olumsuz tutum almasıdır. Şah, bu konudaki düşüncesini bir zamanlar Nasır'ın destekçisi olan ünlü Mısırlı gazeteci Muhammed Hasaneyn Heykel'e, "Nasır'a karşı İran istihbaratının ve ordusunun İsrail ile ilişki içinde olduğundan bahisle durumun değiştiğini" söylemiştir.¹⁶⁴ İran Şahı'nın dediği gibi bölgede Nasır tehdidi ortadan kalkmış, İsrail'in Periferi bağlamında İran üzerinden Iraklı Kürtlere sağladığı destekle kuvvetlenen Kürt ayaklanmasına dair, İran'ın Kürt hareketine sağladığı yardımı durdurması hakkında 5 Mart 1975 İran-İrak arasında anlaşma imzalanmıştı.¹⁶⁵ Başka bir ifadeyle, "Trident" in İran ayağı için Periferi'yi oluşturan tehditler ortadan kalkmıştı. İsrail'in Periferi bağlamında Kürtlere sağlaması için İran'a sunduğu destek, İran Şahını jeopolitik ve jeoekonomik açıdan nasıl rahatsız etmişse, Türkiye'yi de 1970'lerin başından itibaren rahatsız etmeye başlamıştı. Özellikle, Türkiye'den Filistin kamplarına Kürt devrimciler gidiyor ve "Kürtçülük" fikirleriyle hareket ediyorlardı.¹⁶⁶

Benzer bir durum Türkiye için de geçerliydi. Nasır tehdidi ortadan kalkmış, Suriye ile ilişkiler tesis edilmişti. SSCB- ABD arasında Soğuk Savaş'ın yumuşamasını sağlayan görüşmeler devam ediyordu. Kıbrıs Harekâtından sonra dost haber alma servisleriyle irtibat azaltılmıştı. Batıyla yakın ilişkiler kurma niyetinde olan Enver Sedat'ın Mısır'daki liderliği sürüyor ve Suriye'de SSCB etkisi önceki dönemlere kıyasla azalış gösteriyordu. Türkiye açısından Periferi'nin devamlılığını gerektiren hususlar, Filistin kamplarında eğitim alan Türk devrimcilerdi. Sağ-sol çatışmalarından dolayı 1978 yılı itibarıyla devrimci gençlerin Filistin kamplarına gitmek için ikinci dalga başlamıştı. Ayrıca

¹⁶³ 3 Haziran 1974 tarihinde imzalanan Anti Balistik Füze Sistemlerinin sınırlandırılması, 27 Haziran 1974 tarihinde SSCB'yi ziyaret eden Nixon'un Moskova'da nükleer silahların denetlenmesi hususunda işbirliği yapılmasına dair beyanı ve toprakaltı nükleer denemelerin sınırlandırılması anlaşmasını akdetmeleri örnek gösterilebilir. (Soysal, s. 345-347)

¹⁶⁴ Alpher, s. 15.

¹⁶⁵ Soysal, s. 351.

¹⁶⁶ Alpher, s. 56-58.

komplarda eğitim alan Türk ve Filistinli militanların olası terör eylemleri ülke güvenliğine tehdit oluşturuyordu. Diğer husus ise ilk eylemini Ocak 1973'te gerçekleştirecek ve 1975 yılında patlak veren Lübnan İç Savaşında kuruluşunu ilan edecek olan ASALA idi. 1970'lerin sonuna kadar Lübnan'daki komplar hakkında gerek MİT'in kurduğu casus şebekesinden gerekse Mossad'tan bilgi temin edilecekti.¹⁶⁷ ASALA'ın, sadece Türk temsilciliklerine yönelik saldırıları bilinmesine rağmen, örgütün kurucusu Hagop Hagopyan'ın 1972 Münih Olimpiyat Köyü'nde İsrail takımına yönelik baskında Filistinlileri desteklediği ve Suriye Muhaberatı'nın güdümünde olabileceği dşnceciyle İsrail'in de radarındaydı.¹⁶⁸

İran ve Türkiye nezdinde Periferi doktrinine dair önemin giderek azalması tek taraflı bir değerlendirme değildi. İsrail açısından da Periferi'nin ilk yıllarındaki elzem ortadan kalkıyordu. Başka bir ifadeyle Türkiye veya İran ile birliktelik artık zorunlu değildi. Ancak yine de bu lkeleri İsrail yanında tutmak isteyebilirdi. Mısır'da Başkan Sedat, ABD ve İsrail'e müzahir bir tutum sergiliyordu. İran'da şah'a karşı gösteriler devam ederken (Ocak 1978-şubat 1979) yaklaşık 8 ay sonra Mısır ve İsrail arasında Camp David Anlaşması (Eylül 1978) yapılmıştı. Lübnan'da İç Savaş vardı ancak Mossad komplardan haber alabiliyor, operasyonlar gerekleştirebiliyordu.¹⁶⁹ Suriye ise eski gücünde değildi. SSCB ile in arasında ideolojik mücadele devam ediyor, öte yandan ABD ile yumuşama sürecini sürdürüyordu.

Periferi doktrininin esasını oluşturan "Trident" için sonun başlangıcı şubat 1979'da İran'da yaşanan İslam Devrimiydi. İran'da şah devrilmiş, yerine yeni bir rejim kurulmuştu. Yeni rejimin ilk aylarında İsrail, İran ile Periferi'nin devam etmesini arzulamıştır. Bu bağlamda dönemin Mossad başkanı Yitzhak Hofi, "ABD'nin tavsiye etmemesine rağmen, tüm imkanlarımızla İran'ı Periferi'nin içinde tutmak istedik. Hatta onlara bunun karşılığında F-4 Phantom uçakları için bedelsiz lastik göndermeyi teklif ettik" diyecekti.¹⁷⁰ Bu sırada, İran'daki devrim sırasında ABD'nin Tahran Büyükelçiliği basılmış, tahliye öncesinde imha edilen belgeler ele geçirilmiş ve tekrar bir araya getirilmişti. Bir araya getirilen belgelerden biri olan İsrail'in güvenliğiyle ilgili bir CIA Raporu İranlı devrimciler tarafından Mart 1979'da kamuoyuyla duyuruldu. Yayınlanan bu belge Periferi'nin işaret ediyordu. Belgede "*İsrail'in yıllarca Arap ablukasını kırmak için girişimde bulunduğu, neticesinde 'Arap olmayan Müslüman*

¹⁶⁷ Yalçın, s. 362.

¹⁶⁸ Vicden Cheterian, *Open Wounds: Armenians, Turks and a Century of Genocide*, Oxford University Press, New York, 2015, s. 124.

¹⁶⁹ Gençlik Baharı Operasyonu, Nahr El Bared operasyonu, İç Savaşın başlamasıyla 1975-76 yıllarında gerçekleştirdiği sızma operasyonlar buna örnek gösterilebilir. (James A. Reilly "Israel in Lebanon, 1975-1982," *Middle East Report* 108, September/October 1982.)

¹⁷⁰ Alpher, s. 80.

ülkelerle' bu işbirliğini kurduğu, 'Trident' adı verilen bu oluşumun Mossad, Türkiye'den Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (MAH) ve İran'ın Ulusal İstihbarat Örgütü (SAVAK) tarafından kurulduğu, anlaşmaya varılmasının ardından Mossad'ın, diğer iki ülke istihbarat servisiyle ilişkilerini giderek güçlendirdiği, 'Trident'in istihbari bilgi paylaşımını öngördüğü, istihbarat servis başkanlarının yılda iki kez bir araya geldiği, anlaşma sayesinde özellikle Mossad'ın Türkiye'de eylemlerinin yasal hale geldiği ve Türkiye'de faaliyet gösteren Rus ajanların tespitine yönelik çalışmaları yapma kapasitesine eriştiği, Türklerin ise sahadaki ajanları marifetiyle BAC'ın İsrail'e yönelik fiiliyatlarına dair bilgi verdiği, İsraili servisin Türklere kontrespiyonaj hususunda eğitim ve teknik ekipmanlar sağladığı" kaydedilmektedir.¹⁷¹

Periferi konusuna eğilen araştırmacıların çoğu 1979 İran Devrimiyle doktrin sona erdiği konusunda mutabıktır. Ancak söz konusu değerlendirme, Türkiye ile İsrail arasında 1979 yılı için geçerli değildi. FKÖ'nün Türkiye'de ofis açması karşı, İsrail yüksek tonajda olmamakla beraber bir tepki göstermişti. 13 Temmuz 1979 tarihinde el-Saika'ya bağlı 4 Filistinli militanın 1979 Camp David Anlaşmasını imzalamasından dolayı Ankara'daki Mısır Büyükelçiliğine saldırmış ve binayı işgal etmişti. İşgalden vazgeçmeleri üzerine dönemin İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş'in Filistinli militanları öpmesi İsrail tarafından tepkilerin yükselmesine neden olmuştu.¹⁷² İran'da devrimin tamamlanmasından bir süre sonra Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde askeri darbe yaşanmıştı. Darbeden önce 30 Temmuz 1980 tarihinde İsrail'in Kudüs'ü başkenti ilan etmesi üzerine, Türkiye Kudüs Başkonsolosluğunu kapatma kararı almıştı.¹⁷³ Türkiye'deki darbeden sonra yeni rejim Türkiye'nin uluslararası sözleşmelere ve NATO'ya bağlı kalacağını bildirecek¹⁷⁴ Batı ekseninden sapmadığını göstermişti. Ancak darbeden dolayı Batı dünyasından gelen tepkileri başka taraftan dengeleyebilmek için Türkiye'nin Arap devletlerine yakınlaştığı görülmektedir. Ayrıca 1970'lerde solcuların eylemlerinden rahatsızlık duyulması toplumda sağcılığın yayılmasını sağlayacak ve bu durum İslami söylemin siyasetçiler tarafından daha çok kullanılmasına neden olacaktı. İsrail ise İran'dan sonra Türkiye'yi kaybetmek istemiyordu. 8 Ağustos 1982 tarihinde ASALA'nın Esenboğa Havalimanında gerçekleştirdiği saldırısı İsrail için bir fırsattı. Bundan dolayı Mossad, 5 Haziran 1982 tarihinde girdiği Lübnan'da Türkiye'nin o dönem sıkıntılarından biri olan ASALA terör örgütünün Lübnan'daki kamplarına operasyon yapmayı teklif

¹⁷¹ Eshed, s. 308.

¹⁷² Tavlaş, s. 13.

¹⁷³ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik. Ortadoğu İle İlişkiler" Ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt 1 (1919-1980)* İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 802

¹⁷⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu, s. 806.

etti.¹⁷⁵ MİT bu teklifi kabul etti ve ekibin başında daha evvel Beyrut görevinde bulunup yerel ve istihbari çevreye sahip Hiram Abas vardı.¹⁷⁶ ASALA ise son eylemini Temmuz 1983'te gerçekleştirecek ve sonunu hazırlayacaktı.

Periferi bağlamında Türkiye-İsrail arasındaki son münasebetin bu olduğu düşünülmektedir. Birkaç defa tekrarlamamıza rağmen, Periferi'nin oluşturan asli nedenler (SSCB, Nasır, Suriye'de SSCB etkisi) ortadan ya kalkmış ya da zayıflamış, süreç içerisinde oluşan diğer nedenlerden olan 'Filistin kamplarında eğitim alan radikal sol' 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle, ASALA ise gerçekleştirilen operasyonlar ve nihayetinde örgütün Orly'de stratejik hata yapmasıyla ortadan kalkmıştır. 1979-1980'de yaşadıkları darbeler ve lider değişiklikleriyle İran (Ayetullah Humeyni), Pakistan (Zülfikar Ali Butto'nun idam edilmesi ve yerine Ziya ul-Hak'ın iktidarı) ve Türkiye gibi Arap olmayan ülkelerde siyasal İslam düşüncesinin ve söyleminin ya güçlenmeye başladığı ya da hâkim olduğu görülmektedir. Bunda ABD Başkanı ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin hazırladığı ve kamuoyuna "Carter Doktrini" olarak duyurulan "Yeşil Kuşak Projesi"nin etkisi olup olmadığı ve Periferi'ye etkisi ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Başka bir ifadeyle Periferi doktrini sona ererken başka bir doktrinin başladığının söylenip söylenemeyeceği bahse konu döneme dair derinlemesine bir çalışmayla ortaya çıkarılabilecektir. Dışarıda bunlar yaşanırken, Türkiye'de Turgut Özal dönemi başlayacak, ülke büyük bir gelişim içine girecek ve ülkede siyasetçilerin MİT dahil olmak üzere kurumlara etkisi artacaktı.¹⁷⁷

Sonuç

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere Periferi doktrinine dair ülkemizde etraflıca bir çalışma bulunmamaktadır. Bunda İlter'in belirttiği gibi konuya dair veriler üzerinde gizlilik kaydının ve verilerin ülkeyi etkileyebilecek bilgiler olması etkilidir. Ancak İsrail'de bu konu hakkında yayınların İngilizce ve İbranice dillerinde olduğu görülmektedir. Örnek olaylarla ele aldığımız bu çalışmamızda, ağırlıklı olarak İsrail'de yayınlanan kaynaklardan istifade edildiği gibi biyografik olarak nitelendirilebilecek Türkçe eserlerden de ziyadesiyle istifade edilmiştir. Periferi doktriniyle ilgili kayda değer bilgilerin zamanla ortaya çıkmasıyla bu konuyla ilgili çalışmaların zenginleşeceği izahtan varestedir.

Periferi doktrininin oluşturduğu istihbarat işbirliği dünyada az bilinen örnekti.¹⁷⁸ Periferi'nin diğer ittifaklardan farkı din, dil, ırk ve yönetim şekilleri

¹⁷⁵ Murat Yetkin, *Ateş Hattında Aktif Politika*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 174-176.

¹⁷⁶ Ayrıca bkz. Döneme dair Hiram Abas ile Beyrut'a beraber giden Erkan Gürvit'in yıllar sonra 1 Mart 1998 tarihinde Sedat Ergin'e verdiği röportaj. (Yalçın, s. 350-352)

¹⁷⁷ 1988 yılında yayımlanan MİT Raporu ve sonrasındaki tartışmalar için bkz. Eymür, 143-146.

¹⁷⁸ Bilinen en iyi örnek Five Eyes (Beş Göz)'tir. Five Eyes, ABD, Britanya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda istihbarat örgütlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu birlikteliği güçlü ve uzun ömürlü kılan köklü etmenlerin ırk, dil ve din olduğu söylenebilir.

hususlarında ortaklığının olmamasıydı. Periferi'nin Kuzey Kuşağını yani "Trident'i oluşturanlar Türk, İbrani ve Fars kökenliydi. Her ittifak gibi taraflar Periferi'yi oluşturan etmenler çerçevesinde bir araya gelmişti. Makale boyunca anlattığımız gibi bu etmenler (özellikle Türkiye-İsrail ayağında) zaman içinde değişiklik göstermiştir. Periferi'yi farklı ve araştırmaya değerli kılan hususlardan biri, örnekler ışığında belirtildiği gibi özellikle Türkiye'de -27 Mayıs 1960- 1965 yılları arasındaki çalkantılı dönem, 1965-12 Mart 1971 arasında Demirel dönemi, 12 Mart etkisinin 1973'e kadar sürdüğü istikrarsız dönem, 1973-12 Eylül 1980 askeri darbesi arası Kıbrıs Barış Harekatı, radikal solun eylemleri, sağ-sol mücadelesi gibi- yaşanan gelişmelere rağmen süregelmesidir. Diğer husus ise, Türkiye'nin Filistin lehine sergilediği politika dönemlerinde (1967 Altı Gün Savaşı'nı müteakip Türkiye resmen İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini isterken 1968 yılında Hiram Abas'ın Lübnan'da Filistin kamplarında casusluk şebekesi kurması, 1973 Yom Kippur Savaşından yaklaşık bir yıl sonra Kıbrıs'ta Türkiye ile İsrail'in dirsek teması, İsrail'in 1980 yılında Kudüs'ü başkent ilan etmesi ve Tel Aviv'deki diplomatik temsilin en alt seviyeye düşürülmesinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra Mossad ve MİT'in Lübnan'da ortak operasyon düzenlemesi) dahi uygulanmasıdır.

Türkiye ile İsrail arasında 1980'ler ve özellikle 1990'lı yıllarda gelişen güvenlik işbirliğini Periferi doktrini bağlamında incelemenin yanlış olacağı kanısındayız. 1990'lı yıllardaki yakınlık ile makale konusuna giren yıllar arasındaki en önemli fark, 1990'lardaki işbirliğinin başta politikacılar olmak üzere kamuoyunca bilinmesidir. 1990'larda ayrıca silah alımı, savaş gereçlerinin modernizasyonu, güvenlik, istihbarat ve eğitim işbirliği konuları uygulamadayken¹⁷⁹ makale konusunun ilk yıllarında işbirliği eğitim daha sonra istihbari bilgi paylaşımı ve ortak operasyonlar üzerindedir. Silah alımı ve savaş gereçlerinin modernizasyonu Periferi doktriniyle uyuşmamaktadır. Sonuç olarak, Periferi doktrinini bir cümleye dökmek gerekirse; tüm örnekler ve çıkarımlar muvacehesinde, Periferi doktrininin ülkelerin ilgili birimlerince, ülke yönetimince bilinmesi zarureti olmaksızın, politik, ekonomik ve kültürel etkilerden ve değişimlerden farklı olarak gelişen, başlangıçta belirlenen ve süreç içinde ortaya çıkabilecek sebepler için girilen bir ilişki türü olduğu söylenebilir.

---

¹⁷⁹ Alpher, s. 22-23.

Harita: Periferi Doktrinindeki Kuzey Kuşuğu (Trident) ve Güney Kuşuğu

Kaynakça

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

Al Baidhani, Ibrahim Saed, *U.S. Policy toward Syria 1949-1958*, Xlibris Publishing, New York, 2014.

Alpher, Yossi (Joseph), *Periphery: Israel's Search for Middle East Allies*, Rowman & Littlefield, Maryland, 2015.

Alpher, Yossi, *מדינה בודדה החיפוש החשאי של ישראל אחרי בעלות ברית באזור* [Medina bodeda: ha-hipus ha-haşa'i şel Yisra'el aher ba-'alot berit ba-ezor] Mea Books, Tel Aviv, 2015.

Arcayürek, Cüneyt, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989

Armaoğlu, Fahir 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991

Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara, 1990.

Baş, Arda, "1958 Türkiye - İsrail Periferik Anlaşması", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, Sayı: 20.

Bengio, Ofra *The Turkish-Israeli Relationship*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2004.

Ben-Zohar, Michael, *Ben-Gurion*, Zmora Bitan, Tel Aviv, 1987.

Bulut, Faik, *Filistin Rüyası*, Berfin Yayınevi, İstanbul, 2016.

Cheterian, Vicden, *Open Wounds: Armenians, Turks and a Century of Genocide*, Oxford University Press, New York, 2015.

Crawshaw, Nancy, *The Cyprus Revolt*, Allen & Unwin, Boston, 1978.

Duman, Oktay, *Devrimcilerin Filistin Günlüğü 1968-1975*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Duman, Oktay, *Devrimcilerin Filistin Günlüğü 2: 1976-1985*, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2017.

Elevli, Avni, *1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi "Türkiye"*, Balkanoğlu Yayıncılık, Ankara, 1967.

Eshed, Haggai, *Reuven Shiloah: The Man Behind the Mossad. Secret Diplomacy in the Creation of Israel*, Frank Cass Publishing, London, 1997.

Eymür, Mehmet, *Analiz*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

İlter, Erdal, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, MİT Basım Evi, Ankara, 2002.

Kahraman, İlbay, *Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Levey, Zach, "Israel's Entry Into Cyprus 1959-1963: Diplomacy and Strategy in the Eastern Mediterranean", MERIA Middle East Review of International Affairs, Volume 7, No:3, September 2003.

Nachmani, Amikam, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East*, Frank Cass, London 1987.

Oran, Baskın (ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Orkunt, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Oron, Yitzhak, *Middle East Record (1961)*, Tel Aviv University Reuven Shiloah Research Center, Jerusalem, 1961.

Özcan, Gencer, "Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", İstanbul: TESEV Yayınları, 2005.

Schonmann, Noa, "Back Door Diplomacy", Clive Jones (ed), *Israel's Clandestine Diplomacies*, Oxford University Press, 2013.

Segev, Samuel *בּוּד בְּדַמְשֶׁק חַיּוּ וּמוֹתוֹ שֶׁל הַמְּרַגֵּל הַיִּשְׂרָאֵלִי אֵלִי אֵי כַהֵן*, [Boded be-Damesek hayay u-moto şel ha-meragel ha-Yisre'eli] Keter Books, Tel Aviv, 2012.

Soysal, İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İSİS Yayınları, İstanbul, 1997.

Yalçın, Soner, Doğan Yurdakul, *Bay Pipo*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Yetkin, Murat, *Meraklısı için Entrikalar Kitabı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.